

Kingdom of the Netherlands

Македонско здружение на млади правници

ПРИРАЧНИК

Практични правни вештини и основни етички вредности на правната професија

Автори: Адвокат Александар Гоцо | Проф. д-р Татјана Петрушевска

Скопје, мај 2019

Наслов:

Практични правни вештини и основни етички вредности на правната професија

Издавач:

Македонско здружение на млади правници (МЗМП)

Автори:

Адвокат Александар Гоџо областите:

правничко говорење; интервјуирање и советување; вештини за учество на судење; правничко резонирање и аргументирање;

Проф. д-р Татјана Петрушевска областите:

правничко истражување; правничко пишување; етички аспекти на правната професија; основи на човековите права.

Ликовно-графичко обликување:

Ани Арангеловиќ

Печат:

Кад Принт Центар

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

347.96(035)

347.96:174(035)

ГОЏО, Александар

Практични правни вештини и основни етички вредности на правната професија : прирачник / автори Александар Гоџо, Татјана Петрушевска. - Скопје : Македонско здружение на млади правници, 2019. - 82 стр. ; 21 см

Библиографија: стр. 81-82

ISBN 978-608-4843-16-0

1. Петрушевска, Татјана [автор]

а) Правна професија - Практични вештини - Прирачници б) Правна професија - Етички аспекти - Прирачници

COBISS.MK-ID 110567178

СОДРЖИНА

Предговор	5
Вовед	6
Методологија	7
ИНТЕРВЈУИРАЊЕ И СОВЕТУВАЊЕ	8
Техники на водење на интервју	10
Писмено водење на интервју	11
Советување	12
Disclaimer (Правни напомени)	14
Доверливост и судир на интереси	15
ПРАВНИЧКО ИСТРАЖУВАЊЕ	16
Зошто правничко истражување?	16
Што подразбира поимот „професионалност“, односно, изразот „професионално правно истражување“?	17
Каква е структурата на професионалното правно истражување?	19
Поинаку поставено, како мора да заврши секое професионално правно истражување?	21
ПРАВНИЧКО ПИШУВАЊЕ	22
Зошто правничко пишување?	22
Зошто/кога формалности, а кога неформалности?	23
Дали правниот формализам подразбира што поголем број на страници?	25
Дали формалноста наметнува некакви јазични правила?	26
Дали формалноста инсистира на правила поврзани и со други јазици, освен со македонскиот и со оние на малцинствата?	27
Дали правниот формализам ја наметнува обврската за дополнително обучување?	28
Дали дополнителното обучување ја „покрива“ и неопходноста од совладување на знаењето/на вештината за цитирање, реферирање и за библиографирање правни текстови?	29
ЕТИЧКИ АСПЕКТИ НА ПРАВНАТА ПРОФЕСИЈА	33
Што значи поимот „етика“, односно, која е етимологијата на поимот „етика“?	33

Зошто е толку голема важноста на моралот и на моралноста во најширока смисла?	35
Со какво/со кое добро се занимава етиката?	37
Покрај етиката за карактерите и етиката за нормите дали постои и трет вид на етика?	39
Како гласат темелните етички вредности и клучните морални начела на младите правници?	40
ПРАВНО ГОВОРЕЊЕ	43
Атрибути на правно говорништво	44
Видови и начини на правно аргументирање	53
Аргументи	55
Репутација	57
Емоции	57
Вештини за судење	57
Што е потребно да се изложи при работа со еден случај?	65
ОСНОВНИТЕ СЛОБОДИ И ЧОВЕКОВИ ПРАВА	68
Што подразбира изразот „основни слободи и права на човекот“?	68
Каква е природата на човековите слободи и права?	71
Како изгледаат изворите на меѓународното право за човековите слободи и права?	72
Дали, покрај гарантирани слободи и права, постојат и меѓународни механизми за нивна заштита?	75
Како изгледаат меѓународните постапки во случаи на кршења на човековите права?	76
Дали државите имаат договорни обврски да ги известуваат соодветните комитети за факторите, тешкотиите и проблемите што го отежнуваат или оневозможуваат целосното применување на релевантните меѓународни норми?	77
Какви постапки покренуваат државите, а какви оштетените лица?	78
Кои се клучните карактеристики на постапката на Европскиот суд за човекови права?	79
Конечно, како се однесуваат националните правни системи кон човековите права?	80
КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	81

ПРЕДГОВОР

Македонското здружение на млади правници (МЗМП) има за цел да го зајакне придонесот на младите правници во унапредувањето на правничката професија и остварување на принципот на владеење на правото и заштита на човековите права. Здружението е формирано во 2003 година како непрофитна професионална организација на правници, со почетна идеја да го олесни и забрза професионалниот развој на младите правници од дипломирањето на правниот факултет до започнување кариера во некоја од правничките професии.

Сопствената мисија МЗМП ја остварува преку овозможување на континуирана едукација и поддршка на младите правници кои учествуваат во различни проектни активности насочени кон унапредување на нивната правна експертиза. Почнувајќи од 2015 година, здружението започнува со спроведување на Програма за практикантска работа, која заклучно 2017 година успешно ја имаат спроведено 392 млади правници.

Во јули 2018 година МЗМП започна со спроведување на проект “Зајакнување на професионализмот, компетентноста и интегритетот на младите правници во Македонија” поддржан од Амбасадата на Кралството Холандија во Република Северна Македонија, чија цел е продолжување на Програмата за практикантска.

Програмата се состои од практичната работа на 75 млади правници во судовите во Република Северна Македонија, канцелариите на Народен правобранител, Комисијата за заштита од дискриминација, граѓански организации и адвокатски канцеларии, спроведување на девет основни обуки и изработка на прирачник за практични правни вештини за младите правници во Македонија.

Основната цел на овој прирачник е да им помогне на младите правници да ги разберат овие навидум теоретски теми кои се подеднакво важни за извршувањето на правничката професија, но и да ги поттикне за понатамошно истражување, читање и надградба на своите знаења. Прирачникот е замислен во себе да ги инкорпорира сите важни прашања со кој еден млад правник би се соочил по завршувањето на факултетот кој се фокусира на теорија и практична примена на правото.

Се надеваме дека овој прирачник ќе ја постигне целта и ќе даде свој придонес во правна едукација на младите правници и зајакнување на нивните капацитети.

Сите активности на МЗМП се водени од принципот *luventus cupida legume* (млади желни за право).

Искажуваме голема благодарност на Амбасадата на Кралството Холандија во Република Северна Македонија, кои ја согледаа потребата од постоење на овој прирачник и дадоа огромна поддршка во реализирањето на овој проект.

ВОВЕД

Знаењето претставува моќ. Моќ кој секој човек може да ја поседува доколку се образова, постојано чита и го надградува своето теоретско знаење преку практична работа. Формалното и неформалното образование е клучно за развивањето на една личност, но што би било знаењето без негова примена. Како пак, една личност би се стекнала со практични вештини доколку нема соодветна теоретска основа. Впрочем, учењето и работата се двонасочен процес – не би било возможно едното да постои без другото.

Ова секако важи и за правниците, професија која бара особено многу читање и следење на разни документи и прописи. А да не говориме, за тоа колку е важно еден правник да поседува одлични практични правни вештини кои би му помогнале полесно, поелоквентно и поефикасно да ја извршува професијата која ја избрал.

Оттука МЗМП преку Програмата за практикантска работа пробува да го обезбеди овој баланс за младите правници. Од една страна овозможува практична работа, а од друга страна обезбедува обуки кои ќе им помогнат на младите правници да стекнат дополнителни знаења за теми како правничко истражување, пишување и говорење, етичките вредности на правната професија, да ги развијат своите техники за полесно барање на работа, да се сензибилизираат за одредени прашања, но и да научат како да постапуваат и помагаат на разни маргинализирани групи кои живеат во нашето општество.

Притоа една од клучните активности на овој проект, е изработката на овој прирачник кој ќе опфаќа теми, кои на младите правници можеби им се познати, но немале шанса да стекнат повеќе знаење за истите од задолжителната литература на факултетот.

Овој прирачник нема за цел да биде самиот по себе единствен извор на знаење. Особено затоа што обработува теми кои се навистина обемни и комплексни. Но, дава добра основа за тоа што овие теми претпоставуваат и колку се важни за доброто извршување на правничката професија.

Прирачникот претставува алатка која концизно ги наведува принципите врз кои се базираат темите опфатени во него, и може да послужи како помошно средство заедно со препорачаната литература и да претставува база за понатамошно развивање на вештините со цел практичната примена на правната професија да се подигне на едно повисоко ниво.

МЕТОДОЛОГИЈА

Овој прирачник опфаќа информации за клучни теми поврзани со работењето на правничката професија, без разлика на тоа дали истата се извршува од страна на некој адвокат, нотар, извршител, судија, јавен обвинител, правен консултант, професор итн. Клучните теми кои авторите ги избраа при изработката на овој прирачник се следните: 1) правно говорење, 2) интервјуирање и советување, 3) вештини за учество во судење, 4) правно резонирање и аргументација, 5) правно пишување, 6) правно истражување, 7) етички аспекти на правната професија и 8) основни информации за заштитата на човековите права.

За потребите на овој прирачник искористени се податоци и информации кои авторите на истиот ги имаат, пред се, стекнато преку практично извршување на нивните правнички професии, едниот како адвокат, а другиот како професор во високото образование. Преку нивна практична примена на знаењата имаат непроценливо искуство кое претставува додадена вредност на прирачникот како помагало за младите правници.

Останатиот дел од податоците, пак, се искористени од разни примарни и секундарни извори кои опфаќаат меѓународни документи и прописи, стручна литература и електронски изданија на книги. Притоа, искористени се методите на истражување на примарни и секундарни извори и описно истражување.

ИНТЕРВЈУИРАЊЕ И СОВЕТУВАЊЕ

ШТО Е КОНФЛИКТ НА ИНТЕРЕС?

Конфликт на интерес претставува ситуација во која целите или проблемите на две различни страни се некомпатибилни, или ситуација во која едно лице е во позиција да ја одвои личната довика од активности/ одлуки кои треба да ги направи како резултат на некое негово професионално областавање.

Првиот стадиум каде што почнува правничката работа е интервјуирањето на сопствената странка. Не секогаш лицето кое побарало од вас правен совет ќе остане и понатака ваша странка. Сепак, ваша етичка обврска е да дадете совет на лице кое што тоа го побарало од вас, освен во случаи кога постои одреден [конфликт на интереси](#). Во областа на правото, како релативно слободна професија (релативно, затоа што адвокатите на пример можат да одбијат застапување поради конфликт на интереси, презафатеност, итн), штом некој од вас побара совет, би требало да го добие. Но за да го добие, вам како правник ви требаат информации и околности кои се релевантни за да може да дадете [квалитетен правен совет](#). Најчесто, луѓето и компаниите (персонифицирани во нивните законски застапници) бараат правна помош како совет. Советот пак е кулминација на фазата на правно истражување и интервјуирање.

За да дадете квалитетен правен совет правното прашање треба да го разгледате од сите можни аспекти, а дополнително, потребно е да ги обезбедите сите релевантни информации потребни за решавање на тоа правно прашање.

Како што ќе сретнете и во останатите поглавја на овој Прирачник, правниот совет претставува сублимирано правно мислење по определена правна ситуација која го отсликува вашето видување на работите по определено правно прашање. Правниот совет е речиси секогаш поврзан со определена правна норма, иако таа најчесто не ја цитирате при давањето на советот, но сте сигурни дека постои, правилно сте ја протолкувале и сетот на факти кои сте го добиле во текот на интервјуто влегува односно одговара на правната норма. На пример, добивате прашање од лице кое бара од вас правна помош за следното: Дали може малолетно лице да стапи во брак? Навидум, ова прашање ги содржи сите факти за да може да се даде одговор. Но, тоа не е така. Зошто? Затоа што малолетно лице може да склучи брак, но не може доколку нема наполнето определен број на години. Зошто? Затоа што Законот за семејството има одредба која тоа го регулира. Затоа, првото прашање на интервјуто би гласело колку години има малолетникот/детето¹? Само по добиениот одговор можете да дадете правен совет: да, може, или неможе, во зависност од тоа дали сетот на факти кои сега ги имате во целост може да одговорите на барањето за добивање на правен совет. Начинот на кој се стигнува до фактите и околностите за да дадете правен совет е преку интервју. Тоа не е ништо друго туку разговор, кој го води правникот, барајќи информации кои му помагаат да даде еден правен совет. Според најопштата поделба, тоа може да се прави усмено и писмено или комбинирано. Иако кај нас преовладува усмената форма, препорачливо е писменото нотирање, што пак дава сигурност на двете страни во процесот дека она што е кажано, реално и веродостојно го отсликува она што се случило и се изнело во текот на интервјуто.

¹ Иако во Република Северна Македонија, прописите се уште го содржат зборот малолетник, согласно Конвенцијата за правата на детето, сите прописи би требало да се хармонизираат и усогласат со тоа што зборот малолетник согласно наведената конвенција, треба да се замени со зборот дете.

Техники на водење на интервју

Изборот на техника за интервјуирање, зависи пред се и над се од странката односно потенцијалниот клиент. Бидејќи тој ги има релативно сите, нему или неа, познати околности, најпрвин би било соодветно да му се даде можност да го изложи својот проблем, прашање или дилема. За тоа време, секако препорачливо е да се водат белешки не само за тоа што го наведува странката, туку и за тоа што вие би сакале друго да дознаете, евентуални потпрашања и слично. Не секогаш странката е таа која што може правилно да побара совет, и тоа од различни причини. Некогаш страната не е во состојба, нема соодветен речник, правните термини и институти не ги владее, или пак има сосема погрешна претстава за самата состојба која довела да побара правен совет.

Вистинското интервјуирање настапува кога правникот е тој кој што треба да ги забележува одговорите од странката, да поставува прашања, со цел да добие одговори. Не само релевантните одговори и прашања, туку и оние кои навидум не се релевантни, треба и мора да бидат забележани, бидејќи во тој првичен момент на добивање информации, некоја навидум ирелевантна околност, може да се покаже како важна за решавање на правниот проблем.

Во кривичната постапка, на пример, ситуацијата е секогаш поспецифична. Во оваа постапка, лицата имаат определен проблем во областа на казненото право, бидејќи кривичните дела, и последиците или околностите под кои настанале не се најчесто пријатни. Добивањето на информации од странката во вакви ситуации е неверојатно деликатен процес. Не само поради тоа што тој или таа може да крие информации, туку истите не ги дава од страв, недоверба, срам. Етичка обврска на правникот, односно во овој случај на адвокатот-бранител е да и укаже на странката дека сето она што се разговара претставува привилегирана односно доверлива комуникација заштитена со закон, кодекс и етика. Во интерес на клиентот е да ги даде на располагање сите информации кои можат да му помогнат, но и да му одмогнат. Овој тип на интервјуирање е тежок од професионален и од личен аспект, бидејќи колку и да се биде професионален, адвокатот не е имун од неговото основно битие како човек. Па така, често се јавува и конфликт помеѓу личните убедувања и ставови, и професионалните обврски. Доколку овој конфликт не може да се надмине, тогаш најдобро е воопшто да не се пристапува кон интервјуирање и давање на совет.

Писмено водење на интервју

Во зависност од стилот кој секој го негува при водење на интервју, можни се неколку начини на негово бележење. Оној што е најисправен, иако бара најмногу време и ресурси, е водење на стенографски запис односно забележување на интервјутото во форма на наратив. Ова од две практични причини.

Прво, самата странка на крајот на интервјутото има увид во она што го кажала, со можност нешто да дополни или исправи, што го намалува ризикот од неверодостојно наведување на изнесените факти и околности.

Второ, адвокатот односно правникот добива сигурност дека она што е изнесено од страна на странката е точно пренесено во писмена форма, што пак, го намалува ризикот од тоа странката да не била правилно разбрана. Крајната цел е постоење на заеднички утврдена согласност за фактите и околностите кои биле разговарани.

Како водењето на едно интервју ќе резултира со обезбедување на правилен и соодветен правен совет.

Прво, имајте на ум дека странките доаѓаат кај правниците со убедување дека правникот го познава секој закон односно ги познава сите закони. Тоа е првата перцепција кај речиси секој кој побарал правен совет. Ако не сите, барем некои од нив имаат убедување дека токму тој правник може да и помогне. Веќе е јасно дека ниту еден пропис не може да се гледа сам по себе изолирано, туку тој претставува само една компонента од еден комплексен правен систем, и секое барање за совет треба да се гледа од различни аспекти и комплементарно со останатите правни гранки, независно дали интересот е само за една област, да речеме деловно право.

Правното интервјуирање најчесто секогаш оди по принципот од поголемо кон помало. Пример, ако имате странка која што ви бара правен совет во врска со имотот, тогаш, на прв поглед, тоа може да спаѓа и во доменот на граѓанско, управно, казнено, деловно право итн. Кога понатака во текот на интервјутото ви откриваат дека тој имот треба да стане основен влог во компанија, тогаш доаѓате до сознание дека проблемот е од сферата на деловното право. Но, исклучително е важно секогаш комплементарно да се споредуваат правните ситуации кои би можеле да настанат и во другите сфери на правото (казнено, имотно, управно, даночно итн.) за да се стигне до правилен и исцрпен правен совет.

Советување

Правниот совет, во суштина е едноставна операција ако ја поставиме со математички речник. Тоа значи откривање на фактите, врз кои применувате одредено право. *Da mihi factum, dabo tibi ius* (дајте ми факти, ќе добиете право!) Кога ги имате фактите, можете да ги примените врз определена правна норма. Или пак, да заклучите дека не постои таква правна норма, што би значело дека едно дејствие е релативно дозволено.

При давањето на советот, правникот мора да се води од принципот на реализам (образложен во делот на правното аргументирање во повеќе детали). Тоа значи, да не ги гледа фактите и правото сами по себе, изолирани, туку секогаш да ја има предвид сегашната состојба во општеството, правната пракса, па понекогаш и политиката. Иако странката е првиот извор на фактите, правникот е всушност тој или таа кој/а раководи со барањето и одделувањето на фактите, бидејќи се претпоставува дека за тоа е образуван, има искуство и е изверзиран во таа операција.

Во зависност од тоа како правникот ја врши работата, можни се неколку видови на совети.

Квалитетен правен совет

Се разбира, сите кои тоа го бараат но и сите кои го даваат се трудат да обезбедат квалитетен правен совет. Квалитетниот правен совет е апстрактна категорија, и за тоа не постои универзална формула прикажана преку аритметичка операција или преку листа која треба да се исполни. Тоа може да се оценува само за секој определен случај индивидуално. Сепак, квалитетен правен совет значи:

- Правилно да се идентификуваат фактите и околностите
- Да се идентификуваат добрите, лошите и неутралните факти
- Правилно да се идентификуваат правната норма или норми во кои може да се применат сето на факти (добри, лоши, неутрални)
- Квалитетниот совет не значи само да се даваат добрите вести на оној што ги побарал, туку да се идентификуваат слабите односно лошите факти и околности и истите да се предочат. Односно, не треба да се прикажува состојбата на работите во поинакво светло, или истата да се “разубавува” со цел да се задоволи странката.
- Да се намалат ризиците од евентуални неповолни ситуации кои би можеле да настанат во иднина, како и
- Да се препорача соодветен вид на активно или пасивно дејствување (деловно, или во сферата на приватниот живот) а поврзано со определени правни односи кои настанале или би можеле да настанат, или воопшто не треба да настанат односно да се избегнат.

Погрешни и непотполни совети

Погрешниот правен совет е оној кај кој што недостасува барем една од овие горенаведени генерални насоки и истовремено е резултат, најчесто, по вина на правникот кој не ги земал предвид сите факти и околности и/или погрешно применил одредена правна норма, избегнува релевантни околности кои согласно одреден објективен критериум не смее да го направи, или тоа воопшто да не го стори, а морал со оглед на природата на работите.

Непотполни совети

Непотполните совети *in limine* не значи дека се погрешни, но најчесто се резултат и произлегуваат од непотполно познавање на фактите од било која причина (поради одбивање на странката да ги даде или ги дава извртено), или пак површно толкување на правните норми, што е работа на правникот. Непотполниот совет може да настане од две причини. Првата, странката ги крие фактите, а откривањето на фактите создава тешкотии за правникот. Втората, правникот поради недоволно искуство, незаинтересираност и слично не се држи до насоките. Тие не секогаш се погрешни, напротив можат да бидат и во добар дел точни, но не ги опфаќаат сите насоки кои се наведени погоре за да се даде квалитетен правен совет. Затоа фазата на истражување со цел советување треба да доведе со критичен квантум на факти, од кои разумно може да се креира став по определено прашање, со цел да се даде квалитетен правен совет.

Погрешните и непотполните совети доведуваат и до професионална одговорност на правникот за штета при вршење на професионална дејност. Во некои правни системи тоа е посебна гранка на правото и постојат адвокати кои работат само со случаи каде што странките дејствувале или пропуштале дејствие како резултат на погрешен или непотполен правен совет. (Professional liability)

Лажни совети

Лажните совети иако не би требало воопшто да ги коментираме, за жал се присутни. Од различни побуди, наместо исправниот совет, кој може да се даде во светло на собраните информации, на странката и се нуди нешто што е патентно, неточно, и може да доведе до негативни импликации за неа во понатамошните лични и деловни односи. Ваквиот тип на совети најчесто резултираат врз себе деликтна одговорност, вклучително и кривична одговорност, и се разбира дисциплинска одговорност од професионалните здруженија (адвокатска комора, нотарска комора, комора на извршители, итн.).

Совети со алтернативи (алгорирани совети)

Овој тип на совети, се едни од најчестите во секојдневната пракса. За давање на вакви совети, правникот обрнува внимание не само на презентираниите и достапните факти и документи кои му ги доставила странката, туку се даваат врз основа на искуството во определена област на правото, со тоа што, се остава простор, мислењето односно советот да биде во дел или целосно поинакво, во зависност од тоа дали определени факти и околности ќе останат исти или ќе бидат променети во иднина. Во секоја можна ситуација, ова е всушност вистинскиот правен совет, особено во ситуации кога законодавството/легислативата или судската пракса се менува релативно често. Овој тип на совети не оди во прилог на принципот на правна сигурност, но сепак, етичка и фидуцијарна обврска на правникот е да ги означи и потенцијалните ситуации, доколку настанат, кои можат да го изменат дадениот совет.

Disclaimer (правни напомени)

Бидејќи правото е жива материја која што обединува социологија, политика, филозофија, природни науки, практично е невозможно да се предвидат сите правни ситуации кога се дава правен совет. Пермутациите се едноставно претерано бројни и комплексни.

Благодарение на западната цивилизација и правна легислатива и пракса и вкупниот напредок во правото, особено правните односи и трансакции во областа на информатичката технологија, и мултијурисдикционални трансакции, се поприсутни се т.н. правни напомени или disclaimers. Правните напомени претставуваат сублимирано, во неколку реченици, оградување од одговорност на оној кој го дава советот, со цел самиот да се заштити, но и да ја заштити сопствената странка кому му го наменила советот, односно кој од него ја побарал, со цел тој да не биде сфатен буквално и слепо истиот да се користи. Тоа најчесто се дава во форма на изјава која што е наменета да го појасни или ограничи опсегот на права и обврски кои можат да произлезат од дадениот совет, во правно признати односи. Овие изјави наведуваат, со други зборови, дека постои или може да постои определен ризик или несигурност во она што се наведува.

Најчесто, овие правни напомени доаѓаат до израз кога во прашање е определен правен совет, кој е даден во определено време и под определени околности, имајќи ги предвид фактите и околностите што му биле укажани на правникот, како и оние кои би требало разумно да ги претпостави или знае. Невозможно е да се даде правен совет, особено во комплексни правни ситуации, зделки, спорови и слично, кога странката не ги дала сите (релевантни) факти, или уште помалку кога и самата странка не знае кои факти да ги прикаже.

Примери за правна напомена за даден совет во писмена форма:

Ова правно мислење е дадено само врз основа на документите презентирани од страна на странката, и заедно со останатите факти добиени врз основа на презентираниите податоци усмено од самата странка, и согласно сегашната законска регулатива. Давателот на ова мислење не е одговорен за мислењето, кое би можело во целост или делумно да биде поинакво, во зависност од фактите и околностите кои не му биле познати, или достапни во фазата кога ова мислење е дадено.

Доверливост и судир на интереси

Начелата на доверба и доверливост се дел од општите принципи согласно Кодексот за професионалната етика на адвокатите, адвокатските стручни соработници, и адвокатските приправници на Адвокатската комора на Република Северна Македонија. Согласно Кодексот, помеѓу адвокатот и клиентот мора да постои однос на доверба, а ваквото нешто може да се постигне исклучиво доколку адвокатот поседува лично достоинство, чесност и интегритет. Овие традиционални вредности за адвокатот се и професионална обврска. Дополнително, доверливоста е примарно и фундаментално право и обврска на адвокатот, затоа што суштината на професијата адвокат му овозможува на истиот да дознае и такви работи кои што клиентот не би ги соопштил на друг. Без функционирање на принципот на доверливоста не може да постои ни доверба помеѓу адвокатот и клиентот. Обврската на адвокатот за почитување на принципот на доверливост е временски неограничена и важи за сите информации кои ќе ги дознае од својот клиент во вршењето на неговата професионална активност. Овој принцип му обезбедува на адвокатот специјална заштита од државата.

Односот на клиентот со својата странка мора да биде изграден врз основа на доверба. Тоа значи дека не само она што сте го дознале при интервјуирањето, туку и во текот на сопствената анализа која следи потоа, мора да остане во рамките на доверливиот однос помеѓу клиентот односно странката и правникот. Доверливоста директно влијае на реномето и кредибилитетот, а односот на доверба доколку правилно се гради и одржува, доведува до поквалитетни информации од странката. Чувството на доверба ја прави странката да биде поотворена и посвесна за сопствената фактичка и правна ситуација, што директно се одразува на квалитетот на правната помош која ќе ја обезбедите.

Неретко се случува, да интервјуирате односно дадете совет на определена странка односно клиент, кој од било која причина нема да сака да продолжи да ве ангажира, или ќе го прекине вашиот ангажман, а по определено време, друга странка, односно потенцијален клиент ќе побара од вас совет, во врска со истите околности или настан. Најчесто, како спротивна странка на првата на која веќе сте и дале совет. Овие ситуации во зависност од околностите, мора да се расчистуваат брзо, бидејќи постои евидентен конфликт на интереси, кој обично оди на штета на правникот.

Како сосема кратко резиме на овој дел, интервјуирањето и советувањето во добар дел го детерминира односот на клиентот односно странката во понатамошните правни односи. Добро дадениот совет, кој произлегува од анализа на сите достапни информации кои биле на располагање, заедно со предходното искуство може да заштеди време, средства и што е најважно непријатности кои би произлегле во иднина, доколку тој не е квалитетно даден, и е резултат на неквалитетна фактичка подготовка.

ПРАВНИЧКО ИСТРАЖУВАЊЕ

Зошто правничко истражување?

Затоа што без него лаички, дури и нелогично е да се очекува каков било успех во процесот на донесување каква било правна одлука. Затоа што без него е невозможно справување со комплицираните и комплексните правни постапки. Затоа што тоа е неопходно заради истражување и комплетно откривање на специфичните факти во секој конкретен случај. Затоа што во негово отсуство, ниту еден вистински правник не смее воопшто да се теши дека има шанси да дојде до целосни правилни правни одговори. Конечно, во овој изразито материјален и материјалистички милениум во кој парата е сè и за сè, во кој сè што се прави тргнува од парите и се враќа на нив, наивно е да се очекува дека до нив лесно може да се доаѓа туку-така, без претходно наведените акции. До парите („кои се отепувачка“) многу тешко се стигнува дури и кога најстручно, најтемелно, најмудро, најкомплетно, најдлабоко, најшироко, се доаѓа до успешни резултати.

Како тогаш да се очекува од клиентите да бидат широкогради (особено во вакви времиња, не само на финансиски проблеми, туку и на вистински и раширени сиромаштии) и доследни на договореното, доколку од почетокот до крајот на постапките, апсолутно непрофесионално им се ветуваат комплетни правнички експертизи, кои на крајот остануваат неиспорачани? Значи, заклучокот мора да гласи дека правничкото истражување е задолжително - не во смисла на правна задолжителност, туку на елементарна и суштинска практична процедурална потреба, заради неспорна, достоинствена, комплетна професионалност!

Што подразбира поимот „професионалност“, односно, изразот „професионално правно истражување“?

Поимот „професионализам“ подразбира професионални во смисла на стручни и компетентни, практично изградени, стандардизирани правила, односно, стандарди на правната струка кои е неопходно да бидат следени во функција на потребни резултати. Процесот мора да тече по следниов редослед. Осврт пред сè на правната теорија но, по правило не на која било, туку само на онаа која е поставена од вистински авторитети во областа на правото, докажани и почитувани. Никакво наслонување на ставот дека сè како теоретско сознание е веќе совладано и дека нема потреба од „губење време“ на повторување на, наводно, совладаното. Тоа е првата и како таква, веројатно, и најголема грешка. Зошто? Затоа што сè, буквално сè е подложно на промени. Авторитетите кои постоеле се и понатаму релевантни, но како такви се осврнувале, од една страна на сеуште постојните, а од друга страна и на претходно позитивните правни акти или на, во нивните времиња, актуелни правни документи, од кои некои се или делумно или целосно застарени. Дополнително, често поврзани со претходниот систем, или само со авторитетите во претходната (југословенска) држава, или упатени само на континенталното право. Многу често, најголемиот дел од нив немаат, ниту имале комплетен компетентен допир со преседентниот систем, ниту со меѓународноправниот систем, ниту со оној на ЕЕЗ/ЕУ, кои се специфични комбинации меѓу европското и аглосаксонското право. Тоа никако не значи дека докажаните имиња во областа на науката треба да останат потценети, односно исфрлени и комплетно заборавени. Зошто? Затоа што ја стекнале сопствената релевантност и респект со високо интелектуални стручни и научни трудови кои имале и сеуште имаат темелни, исторископравни, компаративноправни и националноправни експерски осврти од перманентна, непроценлива вредност. Меѓутоа, правото е непрестано променлива категорија. Во насока на следење на драстичните промени во него кои не бараат целосно укинување на оној дел од позитивното право кој не престанува да биде значаен, старите автори остануваат незаобиколливи, уште повеќе, тие мора постојано да се исчитуваат и повторуваат.

Поради сите промени низ кои поминува овој ултра „залауфан“ и мега преобликуван свет, генерално, и во рамките на европскиот континент, а особено во државите кои се воспоставени како нови субјекти на меѓународното право, новороденчиња во процесите на системските транзиции. Од една страна поради нивната свртеност кон назад - од социјалистички до целосно капиталистички општествени/правни системи. Од друга страна поради нивната афективна упатеност кон што побрзо зачленување во нов вид федералистичка државно-правна структура - Европската унија. Ете зошто старите „класици“ мора катадневно да бидат надградувани со нови - домашни. Уште повеќе, и со компаративно етаблирани, од потесниот и од поширокиот регион, поради многубројните транзициски сличности.

Најмногу со оние од европскиот и од англосаксонските - британскиот и американскиот систем (од последниве е и изразот „секундарни извори“/„secondary sources“) правни авторитети. Ваквото упатство никако не смее да разочарува само поради тоа што современите извори на стручни информации се толку многубројни и, за разлика од пред-сајбер ерата, толку лесно достапни, што фактички за секого, а особено за правниците-почетници толку многу збунувачки, отежнувачки, измачувачки и одолговлекувачки, често, до степен што разоружува и обесхрабрува. А мора, обратно, да поттикнува, да охрабрува, да мотивира, да овозможува преку лесни пристапи, да овозможува многу брзо да се извлекува максимум од квалитетите на нови, млади, современи, надградени модерни авторитети во правната сфера. Значи, само авторитетни, уште повеќе, само најавторитетни стручни информации, односно, извори, никако безбројни „губриња“ од бескрајно натрупаниот електронски свет. Нивниот придонес на почетокот од истражувачкиот процес е многу важен. Преку враќање на постојни или увид во нови клучни термини применливи во конкретен случај се доаѓа до почетни, основни одговори кои потоа упатуваат и кон примарната база на примарни изворни податоци.

Очигледно, вистинскиот професионализам не смее да се потпира само на авторитети во пишана форма. Ни највисоко позиционираните и, поради тоа, најскапо платените никако не се доволни. Да не биде разбрано погрешно. Тие се многу повеќе од потребни. Објективно, доколку стремите на младите правници им се кон вистински, а не кон „fake“ квалитети тие, а не „Интернет-сосот“ се објективно неизбежни како „starter-и“ на патот на консеквентно и доблесно правничко истражување. Меѓутоа, како бази, тие мора да бидат надградувани со неопходни, поради сопствената релевантност, т.н. „примарни правни извори“. Значењето на овој правен израз, во овој контекст, е поразлично од она во некои други (на пример, најкусо дефинирано, во рамките на правото на ЕУ, каде примарни се основачките, меѓудржавните, усвоените од државите-членки правни акти, а секундарни се актите, т.е. законите што ги донесуваат европските институции). Во контекстот на поглавјево „Правничко истражување“ изразот „Примарни извори“ ги покрива различните видови правни извори, правни акти. На пример, во нашата држава, како во европски, континентален правен систем клучни се пишаните правни акти - од највисокиот (Уставот и амандманите кон него), преку сите други што мора да бидат во согласност со него (законите и подзаконските акти), и понатаму, сите правни акти што ги усвојуваат сите други национални органи и институции. Но, ова никако не значи дека дури и во нашава држава, а особено во оние кои се дел од англосаксонското право, како примарни извори заради истражување не се судските одлуки (кај нас), уште повеќе, правните преседани во државите со прецедентен правен систем. Во оваа смисла, не е професионално да бидат занемарувани ниту преседаните на внатрешните судови, но ниту оние на меѓународноправно и европскоправно релевантните правни или судски институции (во рамките на системот на ООН, на пример, Меѓународниот суд на правдата, Меѓународните трибунали за Југославија и за Руанда или огромен број правни акти и политички документи во поширокиот систем на ОН; во рамките на европските - Советот на Европа, јуриспруденцијата на Европскиот суд за човековите права; политичките документи во рамките на ОБСЕ и во рамките на ЕУ судската практика на Европскиот суд на правдата итн.).

Зошто? Поради нивната авторитативност, релевантност и влијателност, поради нивниот карактер на преседани, поради нивната не само сугестивна, туку и не помалку значајна контролирачка моќ. Затоа што истражувањата низ богатите правосудни јуриспруденции, низ нивните случаи, односно, низ нивните пресуди, на пример, може да бидат применливи и од страна на младите правници во случаите што ги имаат пред себе. Поради повеќе меѓусебни сличности во сферата на фактите.

За различни намени, во зависност од спецификите на секој случај поединечно, професионалните правници не смеат да си дозволуваат да занемаруваат „едно чудо“ не правни извори на правнорелевантни содржини (не само политички документи, туку и интервјуа, колумни, текстови во различни видови принтани медиуми, разновидни е-извори и електромагнетни извори).

Значи, заклучокот што мора да произлезе за младите правници од претходно изложеното е дека сите правници мора најпрофесионално да му пристапуваат буквално на секое правничко истражување кое по правило започнува со конкретно-специфична анализа на конкретно-специфичен случај, спор, ситуација, проблем ... итн.

Каква е структурата на професионалното правно истражување?

Фактот дека секое професионално правно истражување мора да биде применувано за да бидат остварувани правилни претпоставки и предвидувања не подразбира единствен вид на истражување, туку посебност, разновидност, специфичност на многубројните истражувања кои се наметнуваат како нужност. Во зависност од секоја конкретна специфика треба да се формулира и текот на истражувањето, односно, неговата структура која, природно, самата се наметнува. Посебноста на секој конкретен случај наведува и на карактеристични правни прашања. Таквите прашања мора да бидат поставени на прецизен и стручен начин за да бидат експертски, правилно и точно одговорени. И понатаму, дефинирани кусо, јасно и лесно разбирливо, заради ефикасно и ефективно собирање неопходни информации, заради критичко оценување на правното истражување и на сите потребни информации преку ефикасни и ефективни истражувачки тактики и стратегии. Воедно и за да бидат подготвувани посакувани, правилни и можни советувања или за извлекувања конкретни заклучоци. За волја на вистината, обврската на секој правник, консеквентно, и на сите млади правници да има(ат) релевантен пристап до и увид во правните библиотеки не е единствена. Ни оддалеку не е доволна. Обратно, очевидна е насушната потреба од градење на стручна, мудра стратегија. Таа не смее да биде нефлексибилна, неприспособена кон конкретностите на секој посебен случај. Со оглед на претходните два подналова, посакуваниот правилен начин на тактички и на стратешки поставувања на клучните прашања мора да изгледа вака:

- под која правна област, очигледно, мора да биде подведен конкретен проблем, спор, случај, ситуација ... итн.?,;
- во чија надлежност/во каква/чија јурисдикција мора да биде упатен конкретен проблем, спор, случај, ситуација ... итн.?,;
- кои се клучните термини што карактеризираат конкретен проблем, спор, случај, ситуација ... итн.?,;
- кои се клучните примарни извори неопходни заради правилно супсумирање конкретен проблем, спор, случај, ситуација ... итн. и дали се има направено соодветен и применлив увид во нив?;
- кои се клучните секундарни извори неизбежни за подведување конкретен проблем, спор, случај, ситуација ... итн. и дали има направено соодветен и применлив увид во нив?;
- снабдување на клиентите со соодветно запознавање (и на соодветно ниво) со применливото право, што од нив бара доставување до клиентите на сопственото истражување, односно, со сопственото правно резонирање, и во усна и во писмена форма;
- кои се клучните експертски, теоретски и научни авторитети, чие непознавање не извинува, т.е. ненавлегувањето во нив од страна на младите правници никако не значи дека „тоа е така затоа што тоа не се мора“, кога ниту сите други учесници во дадениот процес не се во нив упатени. Тоа може, но не мора секогаш да е така! Најдобриот совет што мора да биде упатен до новите правници - секогаш да поаѓаат од соборливата претпоставка дека сите судии, обвинители и правници на спротивната страна, напротив, се многу повеќе од нив навлезени во теоријата и во стручните и научните придонеси кон неа, не само на македонски туку и на други (светски) јазици;
- повторно, за да не бидеме сфатени неправилно, никој не очекува ниту од правниците со долгогодишни искуства, особено не од младите кадри, да бидат запознаени со сето применливо право во секој поединечен случај. Ниту постојано да се „размавтуваат“ со него како со сопствено „работно/деловно/професионално/кариерно знаење“. Но секогаш, без исклучок, мора да располагаат со доволно познавање на неопходното количество неопходно право, и со знаење како да навлегуваат и во дополнителни, не сеопшто познати релевантни точки, кои иако не му се познати на секој правник, се лесно достапни преку стручни истражувања;
- колкаво е објективно неопходното време за да бидат одговорени што поправилно формулираните прашања?
- дали, евентуално, постои рок кој е или покус (и колку) или многу подолг (и колку) за давање на сите потребни одговори на најквалитетен можен начин ... итн?
- како додаток на сето претходно потенцирано младите правници за кои сакаме да претпоставиме дека секогаш имаат огромна желба да бидат што поуспешни мора непрестано да ја анализираат конкретната, „на прва“ внесената истражувачка методологија. Да се впштаат во нужни процени дали и какви други истражувачки приоди се потребни затоа што, објективно, доколку правилно бидат применети, би можеле навистина да бидат изразито плодносни. Ваквата обврска подразбира перманентно надградување на процесот на анализирање на секој правен проблем, преку постојано надградување на севкупната стратегиска постапка;
- вистинскиот професионализам подразбира и способност правилно да се оцени во кој момент да се пресече и да се стави крај на, инаку, она што би било добро да биде бескрајно „копање“ низ многубројните запрепастувачки богати бази на податоци од богати судски и правни практики но, за волја на вистината, поради мноштвото на ограничувачки фактори е невозможно, фактички неизводливо, конечно, и непотребно;
- завршување на писменото со изведување на клучни ставови/заклучоци/гlediшта и, доколку тоа е потребно и се бара, давање на одредени препораки.

Следствено, заклучокот, бездруго, би морал да биде насочен кон младите правници, особено кон оние кои секојдневно се „вооружуваат“ со најсовремени технолошки гаџети, нагласено воодушевени од извонредно интензивниот развој на современите техники и технологии. Она што мора да им биде предочено е дека само механичкиот „матрикс“ е ништо без богатствата од меѓусебно мошне компетентно и, со голем процент на сигурност, успешно вмрежување на многубројни и вариететни анализи во контекст на конкретни проблеми и на бројни и разновидни синтети со огромни специфични тежини. Зошто? Затоа што сознанието за техничко-технолошките напредоци наметнува обврска да се биде непрекинато добро информиран/а за да непрестано бидат развивани нови вештини за справување со нив! Затоа што обемот и на примарното и на секундарното право без престан само се проширува и продлабочува, не се стеснува, не се намалува! Затоа што мора да се прави постојан микс од националните, европските и меѓународните правни извори, од старите и од новите (затоа што „сè старо кога-тогаш станува ново“)! Затоа што одамна се надминати времињата кога факултетските дипломи го давале завршниот „pass“ дека „правото е солидно совладано и дека не бара континуирани, дополнителни, измачувачки навраќања на него“!

Поинаку поставено, како мора да заврши секое професионално правно истражување?

Од погоре изложеното очевидно е дека очекувањата, по правило, се процесот на истражување да заврши што е можно поуспешно (патем, и на најнеупатените во оваа сфера им е блиско сознанието што поимот „успешно“, всушност, значи). Со други зборови, она што се очекува е „креативно решавање конкретни, посебни, сите на свој начин специфични правни проблеми“, односно, „квалитетно пружање комплексни правни услуги“. Како да се доаѓа до тоа? Задолжително, преку сериозни процеси на унапредување и на усовршување на постојните и на развивање сосема нови вештини на емпатичност за доживувањата, чувствувањата, маките и страдањата на луѓето кои им се обраќаат на правните стручњаци за да им помагаат, со тоа што ќе им ги решаваат проблемите кои им ги отежуваат, оневозможуваат, понекогаш и уништуваат и без тоа тешките животи. Значи, преку правнички размислувања најискрено фокусирани кон човекот - поим кој би морал „толку гордо да звучи“, но никако не прозвучува. Преку вистински хумани односи кон човековите проблеми, потреби и интереси. Преку очигледни напори за „себевнесување во кожата“ на клиентите, меѓудругото, и преку експериментирање со широкиот спектар на можности што секојдневно ги отвораат и дополнително ќе ги нудат технологиите на овој милениум.

Сево ова на купче мора да се толкува на начин кој успешните решавања на правните проблеми ги перцепира како „убиства“ на секојдневни ужасни правни проблеми на огромни бројки на навистина измачени луѓе. Ваквите „убиствени“ последици колку се почести толку повеќе придонесуваат кон растеж на вистинска многу широка (до)верба во и на многуброен искрен, не одглумен, резпект кон многу јасно видливо вистински добрите правници. Кон правници, врз многу основи, поинакви од сите пред нив, кога било претходно. Кон правници кои по секој успех си ги зголемуваат личните прогреси на сопствените кариери. Чии кариери секојдневно стануваат сè поплодоносни. Не само во смисла на општествен статус на релевантност и влијателност во општествената заедница, туку и во смисла на материјална благосостојба искористлива не само за лични, семејни, фамилијарни, пријателски и колегијални уживања, туку и за повратни, општествено оправдани, барани и над сè корисни придонеси и приноси.

ПРАВНИЧКО ПИШУВАЊЕ

Зошто правничко пишување?

Вистинското и технички коректното правничко резонирање, анализирање и синтетизирање е нераскинливо поврзано со не помалку квалитетното, најсоодветното и најпотребното во секоја конкретна правна ситуација применливо правничко пишување. Со други зборови, под насловот „Правничко пишување“ во овој прирачник следуваат кратки, јасни, прецизни, консеквентни, лесно разбирливи и брзо употребливи упатства до младите правници како стекнатите теоретски познавања од сите правни дисциплини секојдневно успешно да ги преточуваат во соодветни видови на стручно подготвувани и пишувани „хартии“/материјали, без оглед на нивните стручни поими. Сите вакви правно и јазично технички сервиран совети се претпоставка за комплетно и квалитетно дополнително стручно оспособување на новодипломираните правници.

Зошто? Затоа што комплексноста на сите современи правни системи, вклучително и на правниот систем на Република Северна Македонија, ја карактеризира мноштво од разновидни правни позиции, функции и професии - од правници, советници, секретари и консултанти во различни видови на фирми и на владини и невладини институции, преку медијатори и адвокати, до судии, обвинители, правници и итн. во поодделните правосудни институции. Затоа што секоја од овие правнички професии незамисливо е да не се врши преку секојдневни вербални комуникации кои се подразбираат и преку катадневни писмени контактирања, како во, така и надвор од широко распосланиот правен систем. Затоа што бара практикување разновидни и истовремено соодветни видови правни акти или документи, под многубројни наслови - поднесоци, достави, писма, меморандуми, документи, акти, решенија, одлуки, пресуди, жалби, тужби, противтужби, предлози, приговори ... итн. Затоа што секоја од ваквите форми на акти или документи е упатена кон или до различни категории субјекти. Со или за различни потреби и интереси. Затоа што секое конкретно правничко пишување е директно зависно од способноста на секој конкретен правник да го разбира она што го чита, добро да го „изцвака“, сериозно да го разработи, добро да го анализира и да го синтетизира сработеното. Затоа што пишувањето е зависно и од моќта на секој правник што е во прашање совладаното право да го примени врз конкретниот случај, односно, соодветниот case/случај да го подведе/да го супсумира под конкретните правно релевантни одредби. Уште попрецизно, правото да го преточи во предвидување/претскажување/предочување како би требало, како би можело да биде заокружен/завршен/затворен конкретен спор или конкретна/специфична правна ситуација. Следствено, мноштвото претходно наведени разлики подразбираат и различни степени на формализирање на пишаниот израз, додека пак други, обратно, по природата на нештата се наслонуваат на апсолутни неформалности.

Зошто/кога формалности, а кога неформалности?

Правните акти поврзани со процесите на донесување внатрешнополитички и најчесто надворешнополитички одлуки и акти, по дефиниција, подразбираат високо (што никако не значи и највисоко, до степен на благородничко) ниво на професионалност кое, патем, е суштинска компликувачка карактеристика на некои правни системи, на пример, на англосаксонскиот, со сите негативни последици што ги има и со мноштво наметнати процедури за негово поедноставување до разбирливо ниво, особено во последниве децении. Тоа, меѓу другото, бара и високо ниво на формалност. Формалноста пак во правото, и историски и актуелно опсервирано, се очекува да ја карактеризираат многу култивирано/цивилизирани обликувани реченици кои не мора, но не е лошо кога „зрачат“ со почит кон субјектите кон кои се упатуваат. Зошто? Затоа што нема нормална човекова персона која од таквиот манир не се чувствува почестено, под услов тој (исказот) да не е лицемерен, подлизувачки, вовлекувачки. Кога не е таков, логично е да се очекува да произведува и други позитивни консеквенции. Особено што претпоставува високо ниво на образуваност, стручност и вештост (да не се меша со поимот „извештаченост“ - неа никој не ја сака, дури ни оние кои ја имаат вградено во сопствените, себе си својствените „роботизирани“ комуницирачки системи) на двете страни (од и до која се упатуваат) - сè по ред квалитети што не е мудро, затоа што не е корисно, да не се почитуваат. Поради тоа, вообичаено, или барем многу често, речениците се долги, компликувани и комплексни, исполнети со стари, традиционални, во практиката неспорно етаблирани конструкции (во нашава држава често и немакедонски поими или изрази туку србизми, на пример „ствари“, „по основ на“, „основот“, „по однос на“, „укнижување“, „упис“, „према“, „сродници“, „удел“, „содружник“, „залога“, „интабулациони книги“, „апелционен суд“, „истото“, „произнесување по прашање“, „стојалиште“, „сопарничар“ ... итн., како остатоци од претходниот, југословенскиот правен систем, кои иако не се во духот на македонскиот јазик, поради вграденоста во системот и како прашања на конвенција и на консеквентност, и понатаму дозволено е да се практикуваат).

Ваквото високо, понекогаш и екстремно ниво на формалност (особено кога правото е поврзано со дипломатијата или политиката, со посебен осврт на надворешната политика) никако не смее да се сфати како правнозадолжително. Напротив. Тоа не е обврска. Но, за волја на вистината, е често применувано. Особено кога се третира како потребно, уште повеќе, како неопходно, како ниво кое би водело кон очекувано поволни резултати. Или, кога соодветните персонални состави поврзани со него или се на него навикнати или токму како такво го очекуваат. Наједноставно претставено - кога не постои никакво двоумење (значи, кога постои апсолутна сигурност) дали или како напишаното ќе биде разбрано или објаснето од страната која го прима. И понатаму, кога постои потреба да се потенцира или сериозноста на содржината на конкретниот правен акт или документ или важноста на околностите што го наметнуваат или овозможуваат, што всушност го дефинираат. Меѓутоа, не е претерано повторно да биде подвлечено дека дури и највисокото ниво на пишана комуникација (до степен на архаичност) е оправдано само доколку е јасно, прецизно, разбирливо, директно и недвосмислено, со други зборови - кога е очигледно дека е најдобар избор, најсоодветен пишан исказ во конкретната правна ситуација, кога никого ниту повредува, ниту понижува, ниту заведува, ниту возвишува, туку овозможува правилно согледување, сфаќање, резонирање и предвидување.

Инаку, не само во високо стилизираните, туку и во пониско формализираните контексти, мора да се употребуваат сите клучни технички/стручни/експертски поими, изрази и сентенции. Секако, многу често и најобични зборови во правото имаат сосема поинакво значење. Обратно, последниве, во текстовите упатувани до правно неуки лица мора да се дообјаснуваат со дополнителни зборови, реченици или формулации својствени за секојдневниот јазик, за уличниот израз. Ова е особено обврска на лицата кои работат со клиенти (особено кога зборуваат со нив), кои воопшто не го разбираат правото, И понатаму, кога релевантни документи се упатуваат кон клиенти, особено редовни клиенти. Доколку обратното е случај, секогаш мора да се трага по причината за таквото отежнување на комуникацијата. По правило, најточно но на најелементарно рамниште сведените правнички списи се наменети за лицата најмалку запознати со правото, кои до определен настан, случај или ситуација ниту имале интерес, ниту имаат каква било обврска да бидат нашироко запознати со правото. На пример, оние на адвокатите, правниците во администативните органи, советниците и консултантите итн.. Обвинителите и судиите пак, како и составувачите на уставните, законските, договорните итн. текстови и содржини на судските пресуди, па и адвокатите кога поднесуваат, на пример, тужби, контратужби, жалби, барања итн. до правосудните институции мора да ги почитуваат правилата на доставување на ваквите акти. Во таквите случаи е најочигледно колку многу се практикуваат изградени модели на правничко пишување кои базираат врз начелата кои ги наведовме и претходно, како прашање на доследност - точност, јасност, прецизност и консеквентност. Ваквите формули се толку широко и длабоко етаблирани меѓу различните правници, што тие се очекуваат и се подразбираат затоа што се израз на елементарна стручност во областа, на внесеност во и на посветеност на професијата.

Не смее да остане ненагласено и тоа дека претходно опишаниот начин на правничко пишување, иако (строго) формален, не значи дека задолжително е и исцрпувачки долг, дека по правило е презентираан на огромен број на страници. Со други зборови, кога тоа е неизбежно, најдобро е високо едуцираното и формализирано обраќање да биде во дозволена мера ултра возвишено, но во поднослив обем опширно. Се подразбира, сосема во согласност со карактеристиките на современа мега интензивирани/забрзана/„затрчана“ цивилизација.

Од друга страна, редовно, и високо формални и обемни се правните акти кои ги подготвуваат правници, правни советници итн. во големи, значајни, моќни фирми или влијателни и респектабилни корпорации. Но, нивната екстензивност, поради височината на интересите што ги еманираат соодветните бизнис трансакции, односно, финансиски релевантни правни акти, никако не исклучуваат квалитетен микс од огромни експертски познавања на конкретната материја (и правнички, и економски, и интердисциплинарни - деловноправнички итн.), од една страна и јасност и максимална прецизност, со почитување на сите стандарди на секоја соодветна бизнис и друга практика, од друга страна.

Дали правниот формализам подразбира што поголем број на страници?

Не, никако! Не само поради тоа што современа ера нема време ниту за должини на говорење, само илустративно, како оние на Хитлер или на Кастро, ниту на пишување, на пример, како оние на големите руски писатели Толстој и Достоевски. Пред сè заради тоа обемноста да не се „продава“ како аргумент за височината на цената, на што нè учи историјата. Над сè затоа што квантитетот, самиот по себе, никако не е гаранција за квалитет. Многу повеќе, многу поголем авторитет ужива кусиот текст кој има „убиствено“ дејство - кога една клучна реченица толку стручно и умно е спакувана што „пука“ директно во суштината на проблемот/проблематиката!!!

Сепак, доколку очекувањата се дека олеснително ниво на неформалност е попогодено, покорисно, попрактично, поприватливо отколку отежнувачки, исцрпувачки степен на формалност, тогаш по правило предност има лежерното ниво на формализираност.

Дополнително, висок степен на неформализирање и на вербалниот и на нотираниот манир се очекува и во рамките на внатрешните, интраинституционалните релации. Притоа, степенот на формализирање на интерните меморандуми најчесто го следи нивото - пониско, исто, нешто повисоко или раководно/менаџерско, како и зачестеноста во комуникацијата - врз редовна дневна основа или многу поретко.

Дали формалноста наметнува некакви јазични правила?

Се подразбира! Почитувањето на правилата на официјалниот, на македонскиот јазик, како и на јазиците на малцинствата (во согласност со уставните и законските правилата на нивната употреба во правните ситуации) е задолжително. Зошто? Затоа што неправилното пишување, какво и да е - и правничко, и секое друго, е одраз на неписменост. Неписменоста сугерира елементарна необразованост! А таа, понатаму, води кон претпоставка (се разбира - соборлива која, за жал, често се избегнува, па добива карактеристики на несоборливост) за необразованост и во правничката професија. Затоа што непознавањето или неприменувањето на правилата на соодветниот јазик отвора можности за нејасноти, за заблуди, за грешки, за непрепознатливост, за неразбирање на материјата. Затоа што има негативни, штетни последици, врз различни основи. Затоа што влијае врз односот од страна на лицата кои ги примаат неписмено составените материјали - може да биде база за непочитување, занемарување дури и избегнување на комуникацијата, за ненапредување во кариерата и за многу други непосакувани реакции. Затоа што води до секакви загуби. Не само на честа, угледот и достоинството кои природно е секое човеково суштество, а не станува збор за лицата во јавните професији, да си ги посакува, туку и на конкретни интереси, и на сериозни финансии. Токму затоа, секој текст без исклучок, а особено секој правнички текст, пред доставувањето до адресантот/ адресантката мора да биде подложен и на консултации и на контрола.

Консултациите се неопходни во целиот процес на неговото составување, не само кога постои несигурност кај неговиот автор(ка). туку и кога се завршува неговата нацрт-верзија. Впрочем, првата нацрт-верзија мора да се третира само како starter, како завршно некомплетно употреблива. Конечно, особено кога е комплетно финализиран, неговото финале мора да биде уште еднаш самоисконтролирано.

Поправилно, многу пати самопроверувано, преповторувано, самоконтролирано, од почетокот до неговиот вистински крај! Но, и покрај многу честата самоконтрола мора да биде и доставувано до релевантни лица кои поради квалитетите што ги поседуваат заслужуваат да бидат консултирани за совет, односно, чии забелешки и корекции, мора да бидат почитувани заради широчина и длабочина, всушност, заради специфична тежина на текстот во неговата севкупност. За жал, консултациите со поiskusните лица во врска со правото се секогаш почести со поупатените и поiskusните правни експерти, од оние поврзани со лингвистите. Објективно, ако и може да се толерира разбирањето неодржување консултации со лингвистите во текот на составувачкиот процес, како во интерес на времето, така и поради неговите многу чести корекции, никако не смее да се извинува неприменувањето на техниката на лекторирање како гранде финале на целиот творечки процес. Зошто? Затоа што правилниот јазичен дискурс, секогаш, без исклучок, придонесува и кон квалитетот и респектот кон напишаното.

Со оглед на карактерот на овој текст, најдобриот совет сигурно е задолжително обновување на одамна стекнатите познавања на правилата на мајчините јазици. Дополнително, и нивно надополнување и надградување, зашто јазикот, како и луѓето е жива материја, постојано подложна на најразлични влијанија и промени.

Дали формалноста инсистира на правила поврзани и со други јазици, освен со македонскиот и со оние на малцинствата?

Ако прашањето гласи „дали постои правна обврска?“ одговорот е „не“, не мора, не постои правнозадолжителна обврска. Но, ако поентата е уметничка/естетска/звучна ... итн. и понатаму, високо интелектуална, исклучително стручна, несомнено релевантна, тогаш акцентот секогаш е на потврдното „да“. Во оваа смисла, пред сè латинскиот јазик, не само поради поврзаноста со Римското право од кое практично сè истекува, туку и поради неговата долговековна карактеристика на светски (*lingua liturgica*/обреден во Католичката црква и *lingua diplomatica*/во дипломатијата), но и во литературата, и во науката, и во музиката итн. Не случајно еден куп *terminus tehnicus*/стручни поими и изрази, т.н. латинизми, односно судски јазик, службен јазик, правнички жаргон, судско-адвокатски начин на изразување (*lingua forensis*) се употребуваат во сите правни дисциплини, дури и во современите, кои настануваат(т) во услови кога други јазици биле или се светски - на пример, францускиот и англискиот, за кои Латините и оние по нив немале никакви, ама баш никакви идеи. Конечно, стручните латински изрази и во актуелново и екстра провокативното, иако компликувано до бескрај Европско право како *species*, се максимално практикувани.

Само како илустрација, на пример, *ante factum, post factum, inter alia, heabes corpus, in dubio pro reo, prima facie, mens rea, condition sine qua non, casus belli, bona fide, erga omnes, inter partes* итн. кои кога се применуваат меѓу стручни лица, нема потреба да се проследуваат со преводи. Меѓутоа, кога се внесуваат во содржини што се упатуваат кон лица кои немаат познавања во правната област, мора да бидат надополнети со преводи (во загради). Во случаи на комуникација со луѓе без правничко знаење, најдобро е воопшто да не се употребуваат за да не предизвикуваат нејаснотии. Подобро е да се употребуваат најсоодветни македонски израз - транскрипции.

Како заклучок, стручните лица мора да имаат познавања на што е можно повеќе латински поими, изрази и сентенции. Во оваа смисла тие мора да ги повторуваат сите научени во текот на правните студии, на кои било нивоа, но и непрестано да ги прошируваат сопствените знаења со увид во релевантни речници на латински правни изрази. Сепак, кога, како и колку ќе ги применуваат мора да одлучуваат *in concreto*, во секоја специфична ситуација. во зависност од целта што се поставува и од локацијата кон која се упатува - *ad personam*.

Минатото не смее да се заборава, тоа не престанува да има огромно значење, но тоа никако не смее да наметнува воздржување од модерново, современово, од актуелниве водечки јазици, особено во областите во кои определени нации се доминантни (на пример, во техниката, што го подразбира и германскиот јазик - германизми). Некои од нив, особено кога се во прашање алати и оружја, но и други предмети - штраф, штрафцигер, шпакла, винкла, бонсек, бормашина, вага, пиштол, молер, снајдер, палета, магнет, итн., не се преведуваат бидејќи, практично, се непреводливи на многу други јазици, освен, можеби на хрватскиот, до ниво на виц).

Исто така и во електрониката (компјутерските, сајбер изразите поради нивната толку широка примена - нагласено немаат потреба од превод, без двоумење меѓу генерацијава на postmillennials, а со промисленост како и во која мера да се објаснуваат со сите други генерации (со оглед на невозможната на буквалност во преводот, а глупавост или смешност на објаснувањето во неопходната поширока форма, поради генерално поголемата должина на македонскиот јазик). За тоа во овој текст нема потреба од објаснувања - можеби е потребна трета личност од овој милениум да ги нафрли сите релевантни, а клучни IT info. Меѓутоа, што никако не смее да остане непотенцирано и од наша страна!?

Современиов начин на пишување, воопшто, не само правничко, е драстично поинаков од оној во изминатите епохи. Писмата, картичките, па и разгледниците и честитките кои беа испраќани, дури и во последната третина од изминатото илјадалетие, се неспоредливи со актуелниве инстант-пораки, е-мејлови, воопшто, текстови распослани низ богатството од социјални мрежи. Нив ги карактеризира неформалност, релаксираност, збиеност, стегнатост, поедноставеност, скратеност итн. сè во функција на она што е must на оваа епоха - леснотија и брзина, читај!!! ефтиноста и површност. Која не го спречува преточувањето на мислата во обичен спис/blog, во најкуса пишана форма, обична, секојдневна, најсведена конверзација. Меѓутоа, правничкото пишување, per definitionem, бара најниско/елементарно, а стандардно/стандардизирано ниво на формализам, барем исполнување на елементарните сегменти на моделите наведени погоре.

Дали правниот формализам ја наметнува обврската за дополнително учење?

Без никакво двоумење - да! Не како правна обврска, туку како елементарна стручна обврска без чие почитување и применување нема опстанок на „рингот“ на современиов, на моменти, застрашувачки предаторски општествен, вклучително и правен систем. Тоа значи континуирано трагање, барање, копање по примери, по прописи, по објаснувања, по судска практика, по судски одлуки, по судски пресуди, во сите области на правото. Тоа значи перманентно читање, анализирање, разбирање и практикување.

Тоа значи непрестано истражување за начините на правничкото пишување преку мноштво страници на напишани материјали на респектабилни автори кои имаат огромно знаење, искуство, кои се господари во професијата, кои нудат непроценливи сугестии за тоа како мора да се структурира, како да се резонира, како да се изразува, како да се тонира, како да се организира ...итн. напишаното. Како варијанта на популарното/изветвеното/потсмешливото „учи, учи и само учи“ - „читај, читај и само читај/и не престанувај да читаш“, затоа што „најголемите читатели се најдобри/најуспешни правнички писатели/автори“, оние кои не престануваат да читаат, анализираат и синтетизираат примарни и секундарни неспорни, се докажани правни авторитети.

Дали дополнителното обучување ја „покрива“ и неопходноста од совладување на знаењето/на вештината за цитирање, реферирање и за библиографирање правни текстови?

Да, се подразбира! И покрај тоа што сите три инструменти се стандарди за подготвување академски, стручни и научни трудови, за разлика од многуте видови правнички пишувања кои не се такви. Зошто² е нивното совладување корисно за секое лице кое се занимава со правничко пишување? Затоа што таквиот капацитет овозможува веродостојно пренесување содржини (од наједноставни, до најсложени - човековиот мозок и Интернет) кои се **цитираат** или парафразираат и прецизно упатување на изворите (медиумите од кои се преземаат такви содржини/информациски содржини). Независно од ваквиот факт, секој кој правнички твори мора да си ја меморира веќе класичната поделба на богатството и на вариететот од најразлични правни текстови (во постмодернава, било во „hard“, било во „e“, било во електромагнетска верзија).

Постојат голем број на начини за цитирање и реферирање на документи при секаков вид на творење и пишување. На пример согласно Харвардскиот стил т.н. автор - датум систем, според кој референците во рамките на текстот содржат 3 сегменти поставени во заграда и одделени со следните интерпункциски знаци: (презиме на авторот, година: страница), на пр. (Johns, 1998: 20–21). Доколку се користи АПА стил, цитатот може да се постави во текстот кој се пишува со наводници, па во загради се наведува името на авторот, годината на издавање на трудот од кој се цитира и број на страната од текстот. Пример: (Стефановски, 2006:15). Ванкуверскиот стил на цитирање подразбира примена на нумерички систем т.е. во текстот се наведува број на одредена референца. Истата под тој број се наоѓа во наведената литература. Пример: Во рамки на текстот се обележува со арапски броеви пример: [3] или со мали загради (3), а во списокот на користена литература [3] Стефановски Г.. Вовед во драма. Скопје: ФДУ, 2008, стр.33-35.

Постојат и многу други начини за цитирање а информации за истите можат да се најдат многу лесно и со едноставно пребарување на интернет.

² Милиќ, Цитирање на литература во научен труд – Линк до изворот: http://nub.rs/fileadmin/informacione_usluge/citiranje/Natasa_Milic-Citiranje_literature_u_naucnom_radu.pdf

Разликата меѓу нив ја наметнува и неопходноста од соодветни разлики во нивното цитирање. Станува збор за:

Кога се извлекуваат информации и податоци од правни акти при референцирање најчесто се пишува името на целиот акт и потоа денот кога истиот е донесен или влегол на сила со назначување на тој факт, каде е објавен и од кого е донесен/усвоен доколку се работи за подзаконски акт или некој меѓународен документ. На пример:

Собрание на РМ, Закон за бесплатна правна помош објавен во Службен Весник на РМ бр. 161/2009 објавен на 30.12.2009 година.

Министерство за труд и социјална политика, Правилник за поблиските критериуми и начинот на избор на посвоител по електронски пат, донесен на 08.05.2012 година, а објавен во Службен весник на РМ бр. 60/2012 од 16.05.2012 година

- внатрешноправни акти - уставни, уставни амандмани, **закони**, надополнувања на закони и подзаконски акти, на национално рамниште и компаративно споредувано;
- внатрешноправни акти од областа на приватното право, меѓу многуте и договори;
- меѓународноправни акти - договори, под најразлични наслови - конвенции, пактови, повелби, статuti, акти, анекси, конкордати ... итн.;
- меѓународни политички документи, повторно под различни имиња - декларации, резолуции итн.;
- акти до и на внатрешни правосудни институции/нивната судска практика - тужби, противтужби, жалби, одлуки, решенија, пресуди итн., и во нашата држава и во други држави ;
- акти до и на меѓународни правосудни институции/нивната јуриспруденција - Меѓународниот суд на правдата (советодавни мислења, пресуди, решенија итн.), Трибуналот за поранешна Југославија и Трибуналот за Руанда (пресуди и други видови одлуки), Европскиот суд на правдата (неговите одлуки), Европскиот суд за основните слободи и човекови права (одлуки), сите заедно со актите поднесувани кон нив од страна на субјектите-носителите на активното право на легитимација;

- акти поврзани со дипломатските односи од билатерален и од мултилатерален карактер - дипломатски ноти (вербални, идентични, колективни, циркуларни, протесни итн.), манифести, ултиматуми, меморандуми, различни видови писма и други писмена (канцелариски, приватни, акредитивни, патентни, отповикливи, куириски итн.) ... итн.;
- акти поврзани со улогата на конзулатите во постапките на меѓународна правна помош - во граѓанските предмети, во кривичните предмети, јавно бележнички списи итн.;
- учебници, книги, магистерски и докторски трудови;
- текстови/статии во периодични стручни и научни списанија, ревији, зборници;
- практични упатства, практикуми;
- текстови во дневни, неделни и месечни новинарски списанија;
- трудови презентирани на национални и на меѓународни списанија;
- цитирања на сите претходно наведени извори на електронски поставени страници; бази на податоци; интернетски страници итн.;
- електронски бази/online databases/бесплатни или по определени цени;
- музејски каталози;
- радио и ТВ емисии;
- јавни предавања;
- приватни разговори;
- дури и натписи на ѕидови и сите други видови на медиуми од кои можат да бидат преземени/на чии текстови или инфо содржини може да биде направен **осврт**.

Доколку се користиме со туѓи идеи, цитати и мисли а ги претставиме како свои, се смета дека сме научно нечесни. Тоа со други зборови се нарекува и плагијаторство. Истото е казниво.

Често се препорачува од страна на стручни лица, да не се користи како извор Википедија кој се смета за нерелевантен извор на информации и податоци.

Понатаму, треба да се подвлече разликата меѓу два вида цитирања.

Директното/непосредното цитирање е стандардизирано внесување на дел од текст или информациска содржина во изворна содржина/како што гласи/оригинално/изворно/неизменето, при што се наведува референција/упатување на местото/изворот од кое е извршено неговото преземање.

Индириктното цитирање е стандардизирано извлекување од библиографски извор и внесување во правнички текст на посреден начин, преку прераскажување, толкување, скусување/концентрирање/згуснување, исто така задолжително проследено со неопходно реферирање/упатување кон изворот. Последново е непотребно кога се работи за општопозната содржина. Следствено, референција е упатување на конкретен извор од кој се извлекува конкретна содржина, било посредно, било непосредно.

Конечно, библиографска единица е секој дел од пописот на изворите употребени за конкретното правничко пишување. Истите мора да се стават во списокот на цитирана/референцирана литература и се наведуваат на крајот на трудот.³

³ Јованова-Митковска, Академско пишување – потреба и предизвик, Линк до изворот: <http://eprints.ugd.edu.mk/18878/2/%D0%90%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%81%D0%BA%D0%BE%20%D0%BF%D0%B8%D1%88%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9Ae.pdf>

ЕТИЧКИ АСПЕКТИ НА ПРАВНАТА ПРОФЕСИЈА

Што значи поимот „етика“, односно, која е етимологијата на поимот „етика“?

Поимот „етика“ потекнува од старогрчкиот поим “ethos” (со значење на навика, обичај, карактер). Античките Грци го употребувале за означување на една од фундаменталните филозофски дисциплини - филозофијата на моралот. Таа се занимавала со меѓучовековите/општествените односи преку начинот на човековото размислување, расудување, однесување/постапување, држење итн. пред сè како еманација на разновидните човекови карактери. Не преку одговори на прашањето „какви се?“, туку преку дефинирањата „какви треба да бидат?“. Не „зошто луѓето нешто прават и што сметаат дека е морално“?, туку „како изгледаат филозофските причини за важење на моралот“. Да за она што е добро (не задолжително за она што е убаво и вистинито, иако е најдобро сите три поими да функционираат заедно, заемно поврзувајќи се и меѓусебно надополнувајќи се). Како заклучок, не што луѓето мислат дека е морално, туку колку е нивното промислување оправдано.

Не е спорно дека поимот „етика“ е синоним со поимот „морал“, кој е превод на латинските поими „mos“ (обичај) „mores“/„morales“ (однесувања). Од епохата на Античката Елада и на Старите Латини, преку вековите кои следувале сè до Новиот век, најмудрите луѓе - филозофите следеле идентичен став. Имено, дека човекот како слободно (само)свесно, разумно, целесобразно, творечко и одговорно суштество создава и одржува морал за да го сочува сопствениот, само нему својствениот идентитет според кој се разликува од сите други суштества на оваа планета. Дека човекот не е човек ако не се разликува од животните. Со други зборови - ако е предатор! Читај - ако е базично неморален, на карактерно ниво!

Воскладсотаквотологицирање, моралните обврски на секое човеково суштество биле категоризирани во три елементарни групи. Пред сè како обврски кон Бога, потоа кон семејството, пријателите и кон пошироката заедница и, дури на крајот, како обврски кон себе. Следствено, процесот на ваквото моделирање на човековото суштество, т.е. на негово одгледување - култивирање мора да започнува уште во утробата на мајката, а понатаму редовно да се негува и секојдневно да се возвишува.

Првенствено преку процесот на домашното, семејното и фамилијарното воспитување. Но и како надградба, преку надополнувачкото воспитување и едуцирање низ целокупниот воспитно-образовен процес. Тоа со други зборови значи дека пресуден е домот. Дека пресудно е семејството. За сè! И дидактички, и дијалошки и преку примери (лично родителско постапување). Сето тоа е неопходно, зашто карактерот најмалку, или воопшто не се гради само преку зборување за него. Заради вградување во секоја личност индивидуално на што е можно повеќе етички вредности и морални начела на време, тоа мора да се прави преку постапки што со право, на моменти, наликуваат на воени обуки. Пред сè до шестата година, а над сè со конечното скаменување - до осумнаесеттата година. Кога таквото освестување, обожување, раснење, зрење и вистинско облагородување на човековата свест и на човековата душа, од една страна е најлесно, од друга е најтешко, но неизбежно е задолжителна обврска за родителите!!! Како заклучок, процесот на изградување здрава личност, свесна за сопствените потреби (и)или интереси, односно, амбициозна на планот на нивното задоволување, притоа, со максимално почитување на сличните или на истите потреби и интереси и на сите други човекови суштества, започнува да тече пред сè и над сè во рамките на семејството, потесно, односно пошироко, во фамилијата. Тој започнува да се одвива од моментот на вклетувањето на семката во матицата, односно, од нејзиното 'ртење, развивање, растење и обликување во матката на вид на фетус.

Продолжува по излезот на плодот од мајчината утроба во облик на бебенце. И не престанува да се одвива од доаѓањето на свет до завршувањето на детството и неговото преминување во адолесцентност која подразбира определен(а) подем/растеж/израснатост/пораснатост/воздигнатост или возвишеност. Сево ова преку многубројни, разновидни, долготрајни, макотрпни и, во многу аспекти, противречни постапки на воспитување, на одгледување, на негување со еден збор - на социјализирање. Благодарение на нив, она што започнува како микронски ситно семче постепено се трансформира од гол физикус во *zoon politikon*, во Аристотеловата смисла на зборот. Следствено, процесот на спознавањето на и освестувањето за поседувањето човекови права и на/за потребата од доследно почитување на правата на сите други, започнува токму преку согледувањето на начинот на кој најтесно - семејството, пошироко - фамилијата и најшироко - општеството ги прима, ги разбира, ги третира, ги чува и расне, ги почитува и воспитува, всушност, ги култивира своите деца и од нив прави цивилизирани човекови суштества - земјани, различни од жителите, доколку ги има, на која било друга планета расфрлана низ бескрајно/бесконечно разгранетиот Универзум - вонземјаните. Тој процес на трансформација од обичен биолошки (условно, животински) производ до цивилизиран *terrestrial* не престанува да функционира и да дава вакви или онакви резултати првенствено во контекстот на семејството, кое пак, од своја страна, прво е општествена, дури потоа и правна категорија. Правното уредување/регулирање/нормирање на односите меѓу неговите членови, во основа, е предмет на внатрешното право, попрецизно, на семејното право. Преку бројот на сопствените членови и нивниот меѓусебен однос исполнет како со права така и со обврски, низ милениумите, токму оваа обичајна и морална институција и правен институт манифестирала мноштво доблести, но и незанемарлив број на недостатоци.

Сепак, и покрај сè, независно од неговите огромни трансформации во многубројни насоки, особено во последните неколку децении и првенствено во западната хемисфера, за најголемиот дел од Човештвото семејството останува основна ќелија во општеството, круцијален избор, врховна цел, врвна смисла на краткотрајното патување низ овој свет. Во неговите рамки децата, без разлика дали се брачни, вонбрачни или посвоени, се третираат, уште повеќе - се живеат, како здрава основа на семејната структура, врховна вредност на која сè се подредува и кон која сè се приспособува. Затоа што никако не е само празна флоскула, изветвена од некритичко повторување, кому друг ако не на децата „им се остава светот“. Следствено, не е сеедно дали на „креатури“ или на вистински квалитетно изградени и достоинствени индивидуи им останува во наследство мисијата за изградба на далеку поправеден и похуман општествен поредок. Како такво е пресудно за родителското полагање на најзначајниот, најкомплексниот, најkomplикуваниот, фактички најтешкиот испит - испитот на животот. Ако на него се падне еднаш - речиси и да нема поправен испит или, евентуално, е со мошне ограничен, повторно нецелосен резултат. Паѓањето на ваквиот испит на родителите е доживотен нагрудвачки белег во карактерите на нивните деца кои многу брзо стануваат возрасни кои продолжуваат да го „каналат“ овој паднат свет, оваа до бесвест извалкана цивилизација, овие толку неправедни општества, вклучително и нашево. Поради сево ова, и поради многу повеќе од тоа, етичките вредности и моралните принципи мора да се третираат како ужасно правно релевантни.

Зошто е толку голема важноста на моралот и на моралноста во најширока смисла?

Затоа што вака опишаното ниво на севкупно образување на човековата личност најдоцна до годината на полнолетството во најголемиот дел од современите држави е елементарна база врз која е воопшто можна дополнителна надградба која произлегува од разновидните професии - правото, политиката, економијата, здравството, образованието ... итн., практично во сите. Кога постои вистинско (морално) човеково суштество кај него многу лесно тече процесот на едукација затоа што наставата за секоја конкретна професионална етика е само специфично надополнување, во смисла на прецизирање на типичните карактеристики на професијата. Како да се чита ова упатство? Во филозофски манир, како трилогија која го проширува базичниот, претходно наведен триптих. Правниците, воопшто, дотолку повеќе младите правници, покрај основните морални обврски кон општеството и кон себе имаат и сериозни етички обврски кон правосудните институции (кон вработените во нив), кон колегите најразновидни правници и кон сите клиенти без оглед на нивните персонални карактеристики (доколку донеле одлуки да работат со нив).

На ниво на разбирање на проблематикава за која станува збор работите се јасни. Каде е тогаш проблемот? Прво, нашите правни факултети не нудат клиничка настава. Следствено, редовните студенти како и сите постдипломски студенти за време на студирањата на факултетите не се сретнуваат, освен по исклучок, ниту со различни функции на правници ниту со клиенти. Не се занимаваат ниту со најситни делови од практиката, освен со чиста теорија. Правната практика не е ниту најситен дел од македонскиот систем на правно едуцирање. Дополнително, предметот Етика/Етиката и правото/Правната етика итн. како и да е именуван или воопшто не се проучува или, во најдобар случај, постојат можности да се избира како факултативен. Последново, за жал, најчесто се прави не од морални причини, туку заради што полесно освојување на определен број поени во современиов, прилично непрактичен ЕКТС. За волја на вистината, високо квалитетно образување за етичките аспекти на правната професија би можело да биде многу богат придонес кон создавањето правници - „лавовски срца“, полни со знаења, со умешности, со вештини, но и со храброст, во сите моменти на забележана темелна аморалност или антиморалност да реагираат на најсоодветен начин.

Но, ваквите јунаци во правната сфера можно е да бидат породени од современите правни факултети само доколку предавањата по сите предмети ги држат професори-витези, владетели со материјата што ја покриваат и достоинствено исправени благодарение на сопствените високо подигнати морални вертикали. Ете зошто на факултетите, дури ниту кај професорите, а воопшто не станува збор за студентите, речиси и не постои скептицизам во однос на практикувањето на правото, во функција на негово владеење. Уште потешко, попрецизно, многу ретко се случува „арена на конфликти“ меѓу основниот и професионалниот морал. Поради тоа, лекциите за моралните стандарди се третираат како речиси непотребни *vis-a-vis* предавањата за што посериозно совладување на правото. Меѓутоа, да бидеме докрај чесни, дури и кога сите субјекти во процесот за образување за етиката, без исклучок, би биле неспорно високо морални личности, подемот на етичноста во правната професија би бил практично многу мал, или никаков, доколку објектите - младите правници немаат елементарна комуникација со моралноста. Ете зошто правното истражување, анализирање и синтетизирање, е многу условено од индивидуалните морални стандарди. Ете зошто толку е тежок, толку долготраен, толку противречен нашиот процес на создавање вистинска држава. Која, дали е, воопшто, држава доколку не е правна?

Постојат многу причини (во сите сфери од општествениот живот), но овде особено ја потенцираме моралноста кај младите правници за да, дури и доколку има задоцнувања, се вратат на единствениот вистински пат - патот на правото и патот на правдата. Затоа што нема право без правда (од Аристотел до денес, и понатаму) и, во многу поширока смисла, без морал. Се разбира, не како прашање на фундаменталистичко инсистирање на перфекционизам. Впрочем, тој никаде и не постои, дури ниту во државите кои се перцепираат како најчисти, најмногу навистина правни. Имено, секое разумно суштество не смее да си го брише од умот фактот дека човековата природа не е само интелектуална, туку и нагонска. „Нејзиниот импулсивен аспект оневозможува потполна хармонизација на моралната свест како облик на општествена цензура“. Чист Фројд!

Тој, меѓутоа, не ја негира потребата од непрекината човекова тенденција кон перфектна морална чистота. Затоа што таквиот стремеж не е недозволен дури и кога е израз на екстремно себични интереси. Тие се дел од животинските човекови потреби кои се сосема природни, но не смее да бидат единствени. Кои не смее да го исклучуваат придонесот кон владеење на правото (рамноправно за сите и од сите), кон стабилизирање на правната држава, преку јакнење на целата држава и економски, и на секој друг начин. Исполнувањето на обврските кон општеството во целина, поради колективните доблести дозволува и амбиции за растеж на индивидуалниот општествен углед и на материјалниот, и комплетниот социјален статус во заедницата.

Со какво/со кое добро се занимава етиката?

Логичкото надоврзување на сето погоре наведено води кон дефинирање на доброто. Но на кое добро? На добрите норми за поведение или на добрите карактери? Зошто е тоа важно? Затоа што од одговорот на него можно е и извлекување заклучоци за тоа што е морално, а што не е, што е индивидуално, а што е колективно, што е слободно, а што не е и на многу други потпрашања.

По две илјадалетија на етиката како расправа за човековите карактери, новото време етиката ја врзува за правилата/нормите и начелата на човековите однесувања (т.н. нормативна етика). Која не е индикативна туку е императивна. Што значи дека етичките судови се вредносни судови.

Оттаму и Кантовата констатација дека постојат „етички правила“ кои наметнуваат обврски апсолутно и „категорично“ (т.н. „категоричен/категорички императив“), без наведување евентуална благодатност од определена човекова постапка. Истовремено, постојат и „хипотетички норми“. Дали се неетички, што не мора да значи и неморални, зависи од нивната целесообразност. Ова е точката во која моралот (добро или лошо по себе) и правото (добро или лошо за заедницата во целина) се допираат. Од ваквиот контакт произлегува и разликата меѓу легалитетот и моралитетот. Легално е она што е во согласност со правилата. Морално е она што истовремено е и во согласност со правилата и ги почитува правилата. Меѓутоа, ваквата разлика не е апсолутна! Моралот ги оценува постапките, додека правото се занимава со причините. Следствено, правото е објективизација, санкционирање на моралот. Имено, емпириски факт е дека промените на моралните ставови за определени човекови постапки постојано придонесуваат кон промени во различните правни системи.

Конечно, разликите меѓу нормативната и карактерната етика изгледаат вака:

- главна цел кај првата е втемеленост врз нормите, а кај втората остварување на човековите цели;
- темел на извлекувањето заклучоци кај првата е човековиот карактер, а кај втората е целта на секое конкретно поведење;
- смислата на моралноста кај првата е спроведување на нормите, а кај втората изградување на карактерот;
- изведувач на етиката кај првата е слободната индивидуа, а кај вториот дел од општествената целина;
- разликата меѓу етичкото и неетичкото кај првата е потполно јасна/прецизно дефинирана, а кај втората е речиси непостојна;
- нормите кај првата се јасни и прецизни, а кај втората општи;
- одговорноста кај првата е индивидуална, а кај втората колективна и
- педагогијата за првата е умување, фронтална настава, а за втората е дијалози и давања примери.

Покрај етиката за карактерите и етиката за нормите дали постои и трет вид на етика?

Најстар вид на етика е античкиот кој се повикува(л) на религијата и како добар го оценува(л) само оној живот кој се живее во согласност со доблестите заради постигнување вистинска среќа. Тој, во најголема мера, е останат во минатото.

Во правото човекот е виновен кога ќе ги прекрши правата на другите. Во етиката човекот е виновен и доколку помисли да го направи тоа.

– Имануел Кант.

Следува етиката за должностите (т.н. „деонтолошка етика“) да се биде добар човек кој секогаш, во секоја ситуација без исклучок постапува правилно, следејќи го „безусловно **Кантовиот** возвишен морален закон во себе“. Постапувајќи така што правилото кон кое се придржува секој човек да стане општ, универзален закон. Станува збор за „златното правило“ „не му го прави никому она што не сакаш да Ти го прават Тебе, односно, прави им го на другите она што си го посакуваш за себе“. И за дополнителното Кантово правило „човекот секогаш користи го како цел, никогаш како средство“. Вака формулираните упатства допираат и до Библијата и до многу други религии и филозофии и пред и по Христијанството - „не лажи, не кради, не изневерувај ...итн.“ Клучната слабост на ваквиот став е неговата строгост „секогаш, во секоја ситуација, без никаков исклучок, без ничие изземање“, иако сите сме свесни дека постојат ужасни животни ситуации во случај на живот или смрт, на пример, или на достоинство, кога „законот во себе“ кога би бил праволиниски почитуван неизбежно би довел во прашање нечие здравје или живот. Ова е најслабата точка во, инаку, мошне релевантната Кантова теорија за етиката.

Најновиот вид на етика според кој добро е она што е корисно и како такво носи задоволство (т.н. „утилитаристичка етика“) поаѓа од ставот дека луѓето се пред сè рационални и над сè себични суштества. Во согласност со сопствената природа секогаш да се избегнуваат маки, болки и страдања и да се чекори кон задоволство и среќа, утилитаристичкиот став гласи „морално, значи добро, е она што е најголема среќа за најголем број на луѓе“. Проблемот на оваа Бентамова теорија, кога би била применета во определени ситуации, би можела да биде брутално монструозна.

Како гласат темелните етички вредности и клучните морални начела на младите правници?

Со оглед на слабостите на секоја од претходно наведените теории, и свесноста во какви случаи тие никако не би смееле буквално да бидат применувани неизбежните етички вредности на секој млад правник би морало да бидат следниве четири категории на вредности. Имено:

Одговорноста, пристапност и независно водење на постапки, праведни закони, отворена влада се четири универзални принципи кои ја сочинуваат работната верзија на владеењето на правото. Тие се развиени во согласност со меѓународно прифатени стандарди и норми, и се тестирани и дефинирани во консултација со голем број на меѓународни експерти. (<https://worldjusticeproject.org/about-us/overview/what-rule-law>)

- етичките (интегритет, правичност, одговорност, лојалност, извонредност, почитување, чесност, непристрасност);
- демократските (**владеење на правото**, неутралност, одговорност, лојалност, отвореност, репрезентативност, законитост);
- професионалните (ефективност, ефикасност, услужливост, извонредност, иновативност, квалитет, креативност) и
- човечките (грижа, праведност, толеанција, достоинство, пристојност, сочувство, храброст, добронамерност, хуманост).

Од нив произлегуваат темелните морални начела, во потесна смисла (*stricto sensu*), кои младите правници би морале секогаш да ги имаат во вид:

- успешното практикување на постапувањето /делувањето /однесувањето/ функционирањето/ извршувањето;
- исполнувањето на базичните должности;
- конкретната брзина на секоја конкретна активност;
- точноста, прецизноста и квалитетот на обезбедените/ даваните/ извршувани услуги;
- прифатливоста на конкретното извршување на секоја конкретна услуга;
- разграничувањето на поодделните/различните видови активности/дејности;
- коректноста кон и вон различните видови комуникации;
- професионалниот интегритет и објективноста/непристрасноста;
- владеењето на правото, принципот на законитост и принципот на судир на интереси;
- промовирањето на јавните добра;
- одговорноста кон граѓанското општество и
- чесноста и транспарентноста, од една страна, со истовремено задолжително зачувување/чување тајни, поврзани со проблемите на сите клиенти
- сето заедно и многу повеќе со особено сериозно, исклучително нагласено почитување од страна на секој член во правната професија кон секој не само граѓанин на Република Северна Македонија, туку буквално кон секое човеково суштество.

Поразработениот, поширокиот (*lato sensu*) приод кон претходното би морал да гласи:

- конкретно, несомнено, потврдено, покажано, докажано итн. знаење и стручност во конкретната област во која се преземаат конкретни и многу добро познати обврски;
- јасно, конкретно, прецизно, достоинствено, културно итн. утврдување на границите на (не) прифаќање на обврските на несоодветните обврски/конкретно и често поставување на границите на она што е и на она што не смее да биде дозволено прифаќање/дефинирање на прецизните граници.
- идентичен однос на разбирање, широкоградост, толерантност, посветеност, учтивост, нежност, милост, топлина, хуманост, разбирање итн. кон сите клиенти подеднакво;
- навремено препознавање на секој ризик, кај сите клиенти целосно рамноправно, и подеднакво брзо негово сведување на минимум, за сите клиенти под рамноправни услови;
- заштита на потребите и на интересите на сите клиенти подеднакво со максимално водење сметка за нивната согласност со соодветните истражувања, промислувања и постапки што мора да бидат предлагани во нивен и само во нивен интерес;

- заштита на интересите, на потребите и на достоинството на сите клиенти подеднакво без оглед на какви било нивни посебни карактеристики (возраст, пол, статус, материјална благосостојба, здравствена состојба, сексуална определба, политичка, национална, верска, расна, јазичка припадност итн.) ;
- секојдневно унапредување на професионалниот однос во секој поглед, што е можно пошироко и што е можно потемелно, поамбициозно, попосветено и попредадено.
- чување како стручни, односно, како професионални тајни на сите информации за сите клиенти добиени во текот на извршувањето на сите преземени/спроведени активности;
- чување како стручни податоци на сите индивидуални/интимни информации за сите клиенти;
- откривање доверливи информации е дозволено само под услови строго/прецизно дефинирани со релевантни законски одредби.
- обврска за задолжително информирање за сите видови и степени на достапност за добивање соодветна правна заштита;
- обврска за задолжително информирање за начинот на остварување на неопходната правна заштита, сето тоа на јасен, разбирлив, прецизен начин за секој клиент конкретно.
- заемно уважување на сите способности, вештини, степени на образување и усовршување и квалитети - колегијално, искрено, достоинствено и чесно;
- високо професионална тимска работа;
- однесување кон колегите какво што се бара и се очекува за себе.
- надградба на сопствените знаења;
- едуцирање на помладите и, воопшто, на сите помалку упатени.
- во секој момент однесувања на начини на кои се подигнува угледотна правната професија;
- секој млад правник, со сопствениот изглед и со сопствениот однос кон сите и кон секого да придонесува кон зголемување на довербата на клиентите во нив;

Етиката на правната фела е прашање што подеднакво ги засега и развиените и помалку развиените држави во секоја смисла, и државите-членки на Европската унија и државите со кандидатски статус па, дотолку повеќе, и државите во претприемачки процес во Унијата (статус што се очекува нашата држава да го добие до средината на следната година). Се разбира, постојната/актуелната европска етичка рамка не смее да се генерализира на безвезен начин, но тоа никако не значи дозволување/посакување/барање кон максимално доследно разработена применливост на етичките норми и стандарди и нивно постојано унапредување.

ПРАВНО ГОВОРЕЊЕ

Некои од правниците сметаат дека правното говорење се однесува само во односите со судот. Тоа е претерано тесно гледање на работите. И погрешно. Правното говорење е одлика на правникот во секоја ситуација каде што тој настапува како правник. Се разбира во приватниот живот не се очекува тој секогаш и во секоја пригода да се служи со правно говорништво. Сепак, дигнитетот на професијата понекогаш диктира и правничко однесување и во приватниот живот, од едноставна причина што луѓето на еден или друг начин неретко ги доживуваат и преку нивните професии и така градат очекувања за некого. Именката со која се препознаваат правниците е “оратор”.

Дефициите во денешно време е лесно да бидат пронајдени, благодарение на убиквитетниот интернет, особено пребарувачот Гугл. Доволно е само да “изгуглате” определен термин, и добивате мноштво на дефиниции, кои се или исти или слични или може да се комбинираат. Поимот “оратор”, во потесна смисла врзана за правото, денес најчесто се разбира вака:

“Оратор е човек кој што е изверзиран во добро говорење, и кој што употребува речиси перфектна елоквенција во одбрана на тези заради јавни или приватни потреби.”

Меѓутоа, ораторството е поширок поим од правното говорништво. Ораторите не секогаш зборуваат за правото или во рамките на правото. Ораторите можат да опфатат и разработуваат повеќе различни теми, како на пример политика, филозофија, социологија, економија, итн. Правното говорништво затоа е поспецифичен начин на ораторство, кое се одвива во рамките на правото, правната процедура и речиси секогаш во одбрана или застапување на трет, односно во негово или доколку се повеќе, во нивно име.

Затоа, особено се цени правното говорништво или ораторство, бидејќи преку таквото се решаваат или помагаат да се решаваат правни односи, од секаков вид. Тука ќе го задржиме опсегот на правното говорништво, за сметка на ораторството како поширок поим.

Атрибути на правно говорништво

Елоквенција

Една од првите асоцијации за правната професија е елоквенцијата. Од правниците се очекува да имаат богат речник, и одлична способност за ораторство. Но, работата на правниците е дотолку потешка, поради тоа што вербалните обраќања и излагања треба да се одвиваат во рамките на еден комплексен систем на прописи, во рамки на правна процедура, во име и за сметка на друг. Тоа е основната премиса. Правникот речиси секогаш зборува во име на друго лице, својот клиент, а во рамките на определена формална или неформална процедура.

Кога станува збор за правното говорење, не секогаш тоа е поврзано со определена процедура или судење. Правниците учествуваат и во делот на преговарање кога се склучуваат договори, деловен протокол, формални и неформални состаноци. И во ваквите случаи правното говорништво е особено важно. Правникот треба да биде јасен, концизен, прецизен во терминологијата и ефективен во времето кое го користи за говорење. Да ги погледнеме основните елементи на ефективно правно говорништво:

Структура

Секое излагање треба да има свој почеток-вовед, образложение на тезите кои се пласираат и заклучок кој произлегува односно треба да произлезе од интерпретацијата на фактите кои ги разработуваат тезите. Правникот мора јасно да ги постави постулатите за кои сака да дебатира, да ги развива тезите и даде своја интерпретација со цел да го придобие аудиториумот да ги прифати заклучоците кои ги нуди. Најчесто, правното говорништво претпоставува правење на концепт, кој ја содржи оваа едноставна структура. Но, не секогаш направениот концепт одговара на конкретна ситуација, бидејќи правното говорење некогаш е условено од друго лице кое го прави истото, и на нас, најчесто, не е само да дадеме своевидно оригинално видување, туку и да се осврнеме на она што го изнел другиот.

Поента

Секое излагање треба да има своја цел. Крајната цел на секој правник кога врши едно усно излагање, е да даде причини за она што го изнесува како тврдење, или да даде одбрана за својот завземен став по едно определено прашање.

Поентата може да биде генерална, како определена премиса (на пример, "...затоа мојот клиент не е виновен...."или "токму сето ова укажува на тоа дека тужбеното барање е основано..."), или да се имаат неколку поенти во текот на излагањето, со цел да се стигне до генералната или главната поента. Всушност, поентата не е ништо друго туку определен заклучок кој слушателот треба да го прифати, како резултат на вашето правно говорење односно излагање. Заклучокот, пак, е крајната цел до која треба да дојде вашиот аудиториум. Но, не секогаш заклучокот зависи од говорништвото. Заклучокот не треба да дојде како резултат на употреба на елоквенција без причини за тоа зошто токму понудениот заклучок од ваша страна треба да биде исправниот .

Јасност и концизност

In medias res. Она што може да се објасни и каже во три реченици, не треба да биде во четири. Во праксата, често се случува да се изгуби поентата или смислата на претераното говорење, и притоа да се изгуби фокусот на темата. Тоа креира најмалку два проблеми: првиот проблем е што го остава слушателот или аудиториумот да одлучува за тоа дали воопшто има определена цел тоа излагање, или уште полошо, да ја одредува поентата која што вие сакате или сте сакале да ја направите. Така и заклучокот би бил или непотполн или погрешен. Секоја погрешна реченица или збор предизвикува несигурност во содржината на она што се излага, но и во самиот говорник. Употребувањето на чести термини како на пример И така, Да речеме, Се прашувам, И повторно ќе кажам... или употреба на еден ист термин многупати како на пример Обвинетиот, Тужителот....не оди во прилог на ораторството и излагањето станува сувопарно, а понекогаш и досадно.

Прецизност и точност

Не постои нешто кое што ве оддава како несериозен правник од непрецизно и неточно користење на јазикот како средство за искажување. Не само употребата на погрешни термини, погрешно цитирање на латински поговорки, употреба на погрешни акроними, кратенки или термини, туку и употреба на сленг или наречје, наместо литературно изразување, доведува до непрецизност и неточност. Правникот никогаш не смее да заборава дека искажаното оди во бенефит или на штета на сопствениот клиент, пред се, иако бенефитот и штетата се рефлектираат подеднакво или во определен процент се рефлектираат и на правникот, кое нешто влијае врз неговото реноме, но и реномето на правната професија.

Ефективно користење на времето

Времето е еден од најважните ресурси кој не се регенерира. Лошиот говорник прави две лоши работи, го троши сопственото време без да се постигне поента, и го троши времето на останатите учесници-слушатели непотребно. Притоа, има многу мал или никаков бенефит од искажаното. Секогаш е препорачливо да се има предвид дека во определен момент, едно лице или група на лица може само определен дел од нивното внимание да го посвети вам, да биде сконцентрирано на тоа што вие го говорите. Вистинските правни говорници можат да влијаат на концентрацијата на аудиториумот преку правилно насочување на излагањето, остварување на непосредност во контактот, со еден збор, да го држат вниманието на потребното ниво, без притоа да забораваат дека секое внимание има и своја граница на толеранцијата.

Оригиналноста

Најчесто, правното говорништво се користи во рамките на процедурите пропишани со прописите (Законот за кривичната постапка, Законот за парничната постапка, итн.) и тоа во форма на воведни и завршни излагања. Замислете една постапка, независно тоа дали е граѓанска или казнена, која обединува многу факти, докази, странки, трае месеци, дури и години. На крајот на оваа постапка, најчесто, потребно е да се сумираат сопствените факти, околности и докази, да се даде осврт на интерпретацијата на другата страна, и притоа да се постигне поента, односно да се даде заклучок кој претендираме да биде прифатен од оној кој што е најповикан за тоа-судот. Сето тоа во релативно кратко време, и да ги задоволи сите услови поставени погоре.

Во праксата се среќаваат веќе безлични и исти фрази, па дури и целосни воведни и завршни зборови во постапките кои личат една на друга како да се работи за идентични странки, и даваат впечаток дека се дадени само за да се задоволи формата. Тоа е особено случај со завршните зборови. Така на пример, честопати се случува да во завршниот збор почнува вака "Од доказите се докажа дека обвинетиот е виновен за кривичното дело кое му се става на товар"... или "Предлагам да се усвои тужбеното барање од причините наведени во тужбата и од изведените докази"... и потоа, со кратка елаборација на некои од фактите доказите и околностите само да се повтори уште еднаш оваа фраза на крајот на излагањето. Тоа е погрешно. Се разбира дека не секогаш е секој подготвен и има време за вашето излагање, но секое излагање може да се дозира и моделира во зависност од дадената ситуација. Така на пример, најчесто на крајот на судењата, особено во граѓанската материја завршните зборови се ...предлагам да се усвои тужбеното барање....трошоци побарувам.....или предлагам да се одбие тужбеното барање, ...трошоци побарувам....., и помеѓу овие две усталени фрази, да има сосема мало образложение за заклучоците кои се нудат (да се одбие или да се усвои барањето).

Невербална комуникација

Иако навидум е во конфликт со насловот на оваа тема, јазикот на телото понекогаш оддава многу повеќе одошто тоа можат да го направат зборовите. Правникот мора да оддава импресија на сигурност. Впрочем, тој зборува во име на оној кого го застапува, но во рамките на своето убедување и етичките и моралните вредности. Зборовите и гестикулациите мора да бидат избрани внимателно, со цел да не се навредува ниту противникот, ниту колегата од другата страна, ниту жртвата, и се разбира судот или арбитарот. Понекогаш, еден гест или едно непромислено однесување, може за вас и вашиот случај да каже многу скриени работи, кои се обидуваат да ги прикриете. Сето тоа ултимативно се рефлектира на вашиот клиент, кој во вас гледа сигурност, знаење и ви го доверува својот случај, кое неретко значи дека ви ја доверува својата судбина.

Реноме

Правното говорништво, заедно со невербалната комуникација доведува до градење на определен имиџ или стил, кој пак со тек на времето го градат и реномето, кое го следи секој правник кој претендира да изгради свој имиџ на доверлив и стручен професионалец. Реномето се гради извонредно тешко, а многу лесно може да биде срушено.

Говорење во односите со клиентот

На крајот, правното говорење не значи дека е наменето за противникот или судот. Правникот како процесен помошник на странката добива своевиден мандат, да говори во име и сметка за странката, и за тоа де јуре и де факто добива полномошно од каде го црпи мандатот. Вашиот клиент има право исто така да биде консумент на она што имате да го кажете, бидејќи го кажувате во негово име и негова сметка. Вие од друга страна имате етичка и правна обврска тоа да го правите со дозволени средства и во највисок интерес на клиентот. Затоа правното говорништво колку што е делотворно ако се употребува правилно, толку е и опасно бидејќи неподготвен правник, или отсуство на концентрација може да доведе да се изнесе нешто што не само што нема да помогне туку и ќе наштети на клиентот. Клиентот во вас гледа сигурност и тоа го бара. Но најчесто или многу ретко, вашиот клиент не е правник. Затоа правното говорништво мора да биде флексибилно и да го прилагодува стилот за да она што е кажано со релативно висок правнички јазик и термини биде исто така “преведено” или “преводливо” на секојдневниот говор, за да може да биде восприемно и правилно разбрано.

Однос со јавноста

Неретко, правникот е повикан да даде свое мислење во јавноста. Да не заборавиме дека јавноста е составен дел и на сите судски постапки, освен кога е исклучена согласно ситуации пропишани со закон. Дури и во текот на излагањата во судницата јавноста е присутна, како стручна јавност, така и новинари, роднини на странките, пријатели и слично. Правните аргументи односно правното говорење не се наменети само за судот или странките. Напротив, јавноста е релевантен судија, и како таква е опфатена и во судските предмети меѓу останатото и преку судиите поротници. Но, јавноста не застанува тука. Неретко се случува правникот да биде повикан да даде свое мислење за конкретен предмет и преку интервју или на дебата. Имајте предвид дека јавноста не секогаш е стручна, иако правото би требало да биде достапно и јасно за сите, независно од нивните лични и професионални својства.

Сепак, кога се работи за излагање на правни аргументи во јавноста, речникот со кој говори правникот треба да биде прилагоден не само за да биде разбирлив за луѓето кои имаат правно образование или подготовка, туку и за оние кои немаат секојдневна допирна точка со право и процедура. Затоа, е извонредно тешко, во алоцираното време, кое некогаш не достигнува ниту минута, да направите сублимат на она што е релевантно, потребно, што не се коси со етиката или друга правна норма за чување на професионална тајна, да го изложите на јавноста. Судот на јавноста некогаш е толку голем и силен, што може атмосферно да влијае и на конкретен предмет, што го создава од друга страна феноменот на притисок на јавноста. Добриот правник треба да го балансира притисокот на јавноста, сопствениот случај и интересот на клиентот во секоја дадена ситуација каде е повикан во пошироката јавност да даде едно свое видување на работите. Тоа речиси секогаш се цени за секој поодделен случај посебно. Не секогаш пак, од друга страна, е потребно иако сте повикан да дадете свое мислење во јавноста. Понекогаш одбивањето тоа да се направи е токму она што треба да се стори. Правното говорништво е *conditio sine qua non* за секој правник. Тоа е вештина која што се учи, вежба и усовршува константно, бидејќи не постои универзална формула, околности, сет на факти кои се идентични во секоја ситуација.

Правно резонирање и аргументација

Ставете се во ситуација да бидете судија за определен конфликт, или судир на мислења, кој не мора да значи дека е правен според својата природа. Нека биде расправија или дебата помеѓу две лица, ваши пријатели за определено прашање. Секој од нив ќе ви ги даде своите причини (читај-аргументи) зошто е тој во право, а на вас е да дадете определен суд кој е во право. Доколку тие не ви ги дадат аргументите, вашата работа се усложнува како арбитер и треба самите да наоѓате причини, притоа да бидете апсолутно непристрасни. Но, секогаш ќе изберете едно од двете мислења како појдовно, бидејќи тоа е полесно.

Затоа од правниците се очекува на судот, медијаторот, арбитерот, опонентот, да му ги дадат аргументите за да се олесни работата на пресудувањето. Во јавноста владее мислењето дека правникот мора да има одговор за сите прашања, дури и кога странката или лицето кое што го поставило прашањето, не ги дало сите факти и околности од кои зависи одговорот.

Всушност, не постои математички прецизна формула за тоа како правно да се резонира и аргументира. Се разбира дека ниту може да постои. Правото е толку динамична и сеопфатна материја што едноставно е невозможно да ги преброиме пермутациите кои се можни во комбинацијата со другите науки и научни дисциплини. Ниту пак два правни односи се идентични, а уште помалку две лица, карактери, околности, факти итн. Сепак, постојат определени закономерности кои се изродиле од досегашниот развој не само на правото, туку и на другите блиски науки, кои идентификувале определени состојби и истите или ги дефинирале или се во процес на дефинирање.

Со правното резонирање и аргументација се занимава во поново време и правната наука, и на истото прашање му дава третман на научна дисциплина. Според некои од овие автори. Правното резонирање не е само дедукција од правилата и фактите, туку исто така е и процес на моделирање [Fiedler, 1985] во кое теориите за правото и фактите се конструираат, а аргументите се конструираат од овие теории, за двете страни на определно прашање. Односно, теориите за правото и фактите не се дадени a priori, туку резултираат од тој процес. Теориите за правото и фактите на случајот се зависни едно од друго, и треба да бидат конструирани заедно [Engisch, 1960].

Најчесто кога како правник ќе ве прашаат за определено мислење, ви поставуваат кратко и јасно прашање дали определена ситуација може биде на ваков или онаков начин, или не може. Оној што го поставил прашањето, си го сублимирал да биде релативно кратко и притоа тој ги имал и дополнителните факти и околности кои му биле познати за да дојде до тоа прашање. Затоа, при поставувањето на прашањето, најчесто не ви ги дава сите факти, па затоа еден од најчестите одговори е со определено едно или повеќе потпрашања. На пример, еден пријател ќе ве праша дали неговиот пријател кој е од странство може тука да купи имот. Во тој момент започнува процесот на правно резонирање кај вас како правник. На вас е да ја најдете правна норма која тоа го регулира, и врз основа на таа, да видите дали фактите кои ви ги нуди се компатибилни со правната норма односно влегуваат во нејзиниот дозволен опсег. Вашиот одговор затоа најчесто започнува во форма на прашање, каков вид на имот, од која земја е купувачот итн. Зошто, бидејќи во тој момент вие ги немате сите потребни факти за да дадете краток одговор со да или не.

Второто решение, пред да поставите прашање е да му го кажете одговорот условно, односно доколку странецот доаѓа од ЕУ или ОЕЦД, тогаш нема пречки, но доколку е во прашање земјоделско земјиште, не може. Ете, тоа е еден наједноставен вид на правно резонирање.

Најчестиот одговор на вака нејасни и нецелосни прашања се потпрашања од страна на правникот, кој се обидува да добие повеќе информации за да може да даде поисправен одговор. Тука некаде започнува правното резонирање. Добриот правник мора да знае дека без фактите не може да се даде правен совет.

Правното резонирање и аргументацијата не се ништо друго, туку начин на критичко размислување кое треба да исфрли како одговор еден или повеќе аргументи односно докази во прилог на одговорот. Што повеќе факти добиете, тоа повеќе се доближувате до вистинскиот одговор, не само за тој кому му е наменет, туку и за самите вас, за да сте сигурни или посигурни дека правилно сте размислувале/ резонирале и аргументирале.

Правната наука особено во последно време дури и математички се обидува преку алгоритми да ја истражува темата за правна аргументација и резонирање. Резонирањето и аргументацијата не се ексклузива на правната професија. Напротив, сите науки и научни дисциплини обрнуваат внимание на резонирањето и аргументирањето. Кај некои, тоа е со помош на прецизни науки и телеметрии (математика, физика, хемија, итн...). Кај општествените науки пак, по пат на дедукција, логика, филозофија, самостојно или комбинирано со другите природни науки.

Кај правното резонирање и аргументација, специфично е тоа што правото ги обединува односно ги користи и нераскинливо е поврзано со сите овие науки и научни дисциплини, бидејќи и споровите и правните односи не се имуни на овие науки, туку напротив, извираат од нив. Пример, во договорите има предмет кој може да биде индивидуално определена ствар, цена која е определна во парична единица и со број, рок, кој е поврзан со определена временска величина (ден, месец, итн..), возилото има своја брзина на движење што е под доменот на физиката, итн....ударот на возилот во некој објект е под јурисдикција на законите на физиката, опојните дроги во сферата на хемијата итн.

Правното резонирање значи начин на размислување кој правилно ги идентификува фактите кои се релевантни, и прави правилни релации помеѓу фактите, со цел да изрази извесни ситуации, кои можат да се подведат под правна норма. Контемпорарната правна теорија и пракса начинот на правно резонирање и аргументирање го подразбира во овие три начини, или стилови: 1) Формализам, 2) Аналогија, 3) Реализам и 4) Силогизам.

Формализам

Формализам претставува аплицирање на постојна правна норма на определен сет на факти. Формалистите се обидуваат да ги решат споровите со дефинирање на условите на правните правила со цел да вклучат или исклучат определени факти од предметниот случај. За ваквиот период се смета дека формалистичките аргументи се дедуктивни по својата природа и се во рамките на структурата на силогизам на дедуктивна логика: Правната норма е голема премиса, фактите се мала премиса, и правниот резултат е заклучокот.

Формалистичкиот пристап се базира на „голото значење“, на правната норма, односно објективно да ја протолкуваат. Најчесто, она што е напишано се толкува онака како што е напишано, без притоа да се земаат предвид легислативниот интент или замисла, традиции или обичаи или сегашната состојба со определено општествено или политичко прашање.

Формалистите се поклоници на формата. Тоа зависи од видот на правна култура која се негува. Нашата правна култура во добар дел се заснова на формата, и тоа понекогаш ја гуши суштината или сржта на проблемот или случајот.

Аналогија

Како што формализмот во правото е аплицирање на правото бидејќи фактите се исти како што тоа го бара правната норма, така резонирањето по аналогија, како контраст е апликација на правото на еден случај, бидејќи фактите се слични на условите поставени во нормата односно правилото. Додека формализмот е научен и поставен на логика, резонирањето по аналогија е уметност која е поставена врз принципот на реторика. Еден од водечките авторитети во оваа област е Едвард Леви, кој бил Државен Обвинител на САД и декан на Правниот Факултет во Чикаго. Леви го објаснува процесот на аналитичко резонирање :

Базичната линија на правното резонирање е резонирање според пример. Тоа се прави од случај до случај. Тоа е процес во три чекори објаснет со доктрината на прецеденти во кои претпоставката која ја опишува состојбата во еден случај станува правило и се применува во следниот ист или најчесто сличен случај. Чекорите се следните: се бара сличност во случаите, потоа правната норма која што била релевантна за првиот случај, и потоа правната норма се аплицира на новиот случај.

Реализам

Правниот реализам, или практично резонирање е резултат на Американската филозофија на прагматизам. Тоа претставува анализа на целта односно начините да се стигне до целта што подразбира кост-бенефит анализа за правниот исход. Правниот реализам е метод на правно резонирање кое што го детерминира значењето на законот, не со повикување на категорични правни норми, туку се обидува да ги изведе кои се можните (правни) консеквенци. Правото според овој принцип не треба да се интерпретира преку употреба на речник, туку преку изнаоѓање на базичната цел на законот односно нормата. Судовите не треба да го бараат буквалното значење на законот односно правната норма, туку треба да увидат дали таа норма или закон им служи на вредностите за кои таа норма или закон се воспоставени за да им служат.

Крајната цел на законот е добробитот на општеството. Правилото кое што ја промашува својат цел не може перманентно да го оправда своето постоење. Логиката, историјата и обичајот имаат свое место. Ќе го моделираме правото за да се прилагоди кон нив, кога тоа го можеме, но во своите определени рамки. Крајната цел за која правото постои ќе доминира врз нив. Како што е наведено погоре, кога постојат две правни правила, за кои може да се дебатира дека по пат на аналогија можат да се аплицираат на определен случај, правните реалисти одбираат помеѓу нив по пат на детерминирање на тоа кое правило ја остварува вистинската цел на правната норма во определениот случај. Ова претставува правно резонирање по пат на аналогија. Но, што доколку ниту едно од определените правни норми или правила не содржат точни вредности кои се во прашање во случајот кој се разгледува. Во тие случаи, неопходно е да се конструира друго правно правило, земајќи ги предвид сите вредности и интереси кои би биле цел на новото правило.

Правниот реализам претставува идентификација, интерпретација и креација на правни правила во светло на целите кон кои се насочени, крајните вредности и веројатните последици од правото односно правната норма.

Аргументирањето се одвива на два начини: Усмен и Писмен. Писменото аргументирање е опфатено во делот на пишување на поднесоци во овој Прирачник. Овде ќе се задржиме на усменото аргументирање.

Аргументирањето не е ништо друго, туку изложување на мисла или неколку поврзани мисли со цел да се постигне поента. Аргументите се состојат од премиса и заклучок. Но, во правната аргументација, не е доволно аргументот или аргументите да “имаат смисла”, туку тие мора да покажат, во својата целовитост дека демонстрираат “јасна логика”. Затоа, за да можат да демонстрираат “јасна логика”, правните аргументации мора да бидат давани во форма на “логични силогизми”.

Силогизам

Најкратко објаснето, составен дел на секој силогизам се

- голема премиса,
- мала премиса и
- заклучок.

Каде што:

- Големата премиса е всушност правна норма или право
- Малата премиса дава односно прави фактички изјави за лице или лица/предмети
- Заклучокот ги поврзува малата премиса со големата премиса, и објаснува како таа (големата премиса) се поврзува со малата премиса, односно како правото се аплицира на фактите. Тоа не е ништо друго туку апликација на правото врз основа на определен сет на факти, или супсумпција.

За еден силогизам да биде валиден, тогаш треба да биде логично невозможно премисите да бидат погрешни, а заклучокот точен. Тоа треба да произлегува од јасно течење на аргументите, тие да произлегуваат еден од друг, за заклучокот да мора да биде точен и да одговара на премисите.

Но, она што ги компликува работите е кога премисите се точни, но и логично би произлегло ако тоа математички се изрази и заклучокот да биде точен како на пример:

1. Луѓето убиваат
2. Обвинетиот е човек
3. Обвинетиот убил

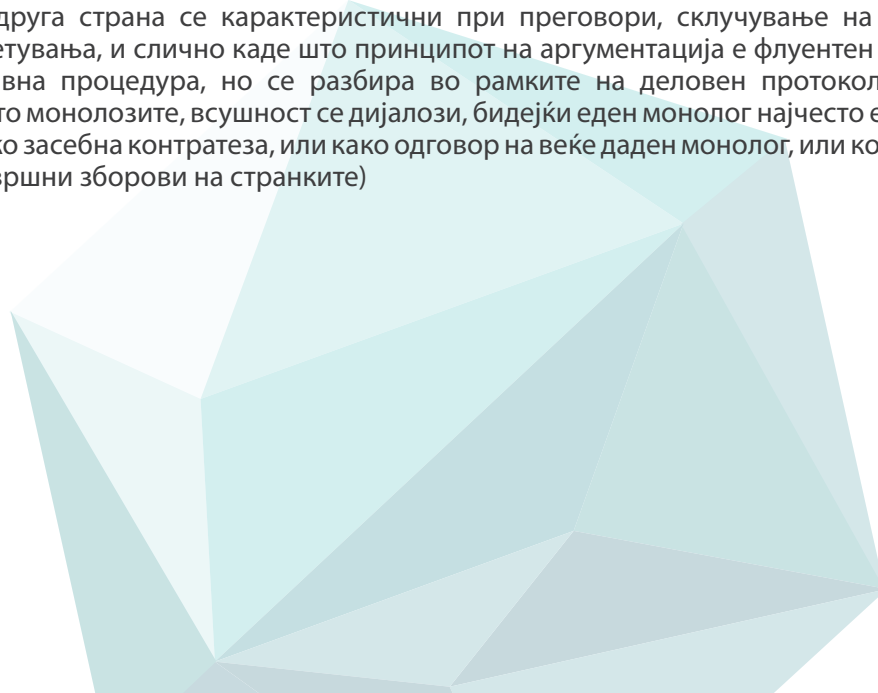
Затоа, најважно е од која премиса се тргнува односно како се поставуваат премисите. Избегнувајте погрешни премиси односно хипотези, за кои самите ќе си наметнете обврска да дојдете до заклучокот. Едноставно кажано, не земајте на себе товар кој не можете и не треба да го носите, или обврска која не треба или не можете ја исполните. Типичен пример за тоа е кога правниците велат во кривичната постапка дека ќе ја докажат невиноста на својот клиент. Таа премиса е погрешна бидејќи е спротивна со правото кое признава и пропишува пресумпција на невиност.

Видови и начини на правно аргументирање

Кога се зборува за правно аргументирање, првата асоцијација е дека се работи за усмени односно вербални излагања. Сепак, аргументирањето може да биде давано и во писмена форма, преку правните поднесоци. Усменото правно аргументирање се одвива преку монолози и дијалози.

Монолозите се всушност дијалози, каде што едната страна (правникот) зборува за другите да слушаат, без притоа помеѓу изнесените мисли да има дебата за тоа. Монолот е концизен и има за цел да направи најчесто една или повеќе поенти, но не премногу. Поентата е всушност заклучокот.

Дијалозите пак, од друга страна се карактеристични при преговори, склучување на договори, деловни зделки, советувања, и слично каде што принципот на аргументација е флуентен и флуиден без определена правна процедура, но се разбира во рамките на деловен протокол. Меѓутоа, најинтересно е тоа што монолозите, всушност се дијалози, бидејќи еден монолог најчесто е следен од друг монолог, или како засебна контратеза, или како одговор на веќе даден монолог, или комбинација на двата (пример, завршни зборови на странките)

Табела: Видови на дијалог

Тип на дијалог	Иницијална ситуација	Цел на учесникот	Цел на дијалогот
Убедување	Конфликт на мислења	Да се убеди соговорникот	Да се реши или појасни некоја тема или прашање
Испрашување	Потреба да да добие доказ или верификација	Да се пронајде или верификува доказ или докази	Да се потврди или собори определена претпоставка или хипотеза
Преговарање	Конфликт на интереси	Да се добие она што најповеќе ви треба или одговара	Разумна спогодба со која двете страни би биле задоволни
Барање информации	Потреба за информации	Да се добие информација или да се најде извор каде таа се наоѓа и како може да се добие	Размена на информации
Одлучување	Дилема или практичен избор помеѓу една или повеќе солуции	Координирање на цели и активности	Одлучување за тоа кој начин е најдобар за да се стигне до тоа
Еристичен	Личен конфликт	Вербален напад на опонентот	Да се открие подлабоката база на конфликтот (изворот)

Иако сите изгледаат дека се претерано теоретски, во суштина, сите ние во текот на денот сме вклучени во различни видови на аргументации, дали тоа се во неформален разговор, дружба, или во текот на работата. Правната аргументација сепак се разликува не само по тоа што таа се одвива во рамките на една пропишана процедура, туку и по тоа што сите факти и околности кои се истакнуваат доаѓаат од различни сфери на животот, се опфатени со различни науки и научни дисциплини, и на нас е да извлечеме концизност со цел да добиеме правна поента.

Аргументи

Аргументи не се ништо друго, туку информации (факти, докази, мислења) кои што ги користиме и даваме во поткрепа на нашата теза. Од останатите поглавја во овој прирачник веќе е јасно дека сите аргументи би требало да одат во прилог на нашата теорија на случај, или теза. Оние што не одат во прилог, пак, треба да најдеме начин да ги релативизираме или собориме.

Извори на правни аргументи

Накратко, без да навлегуваме подлабоко во секои од овие извори, бидејќи самите по себе се доволни да се дефинираат, правните аргументи можат да оригинираат од:

- **правни извори**
- **концепти (онтологија)**
- **претходни случаи - јуриспруденција**
- **докази, особено од сведочења**
- **правни принципи**
- **етика**
- **телеологија**

Релевантност

Наједноставната поделба според тоа колку тежина носат за определен случај или прашање е на релевантни и ирелевантни аргументи. Ова секогаш се цени во светло на еден случај или околност, со тоа што во даден број на случаи, еден навидум ирелевантен аргумент во даден момент може да добие на релевантност. Обратниот случај е исто такавозможен.

Едно од основните начела при правната аргументација е да се сепарираат релевантните од ирелевантните факти, околности или докази. Пример, ако не е спорно дека се случил определен настан на 30.10.2018 година, во 10 часот наутро, ирелевантен може да биде фактот дека според календарот тој ден е недела. Зошто, затоа што ништо не може да го измени или релативизира фактот дека тој ден може да биде недела, и никој друг. Но не секогаш, еден навидум ирелевантен факт може да биде круцијален при аргументирањето, и може дури и само тој факт изолиран да биде предмет на посебна аргументација.

На пример, фактот дека 30.10.2018 година бил во недела, во светло на други релевантни околности може да биде и помалку или повеќе значаен. На пример, во недела, раздвиженоста на коловозите во сообраќајот е помала, па така тоа може да се користи при понатамошна аргументација. Или вкрстен со фактот дека некој тврдел дека на 30.10.2018 година бил на училиште кога бил сведок на настанот може да помогне во соборување на нечие алиби, бидејќи во недела е неработен ден, и не се оди на училиште!

Релевантноста на аргументите не се мери секогаш во компарација со релевантниот. Неретко уште пред да биде даден аргументот може да биде прогласен за недозволен, како ирелевантен. Така на пример, кога се дебатира за едно правно прашање, недозволено е да се навредува судот, противникот. Бидејќи таквите аргументи, дури и да се вистинити се ирелевантни, и како такви недозволени.

Спротивставување на аргументи

Кај нас, нема пробативни правила односно посебни доказни правила според кои судот ги мери и им дава определена тежина на различни видови на докази. Наместо тоа, владее принципот на слободно судиско убедување, кое сепак не е безгранично, туку треба да произлегува не само од еден доказ посебно, туку сите докази ценети во една доказна целина. Иако постојат критики за овој концепт, сепак тој дава голема слобода во одлучувањето кои аргументи и од кои докази можеме да ги користиме во текот на нашата работа.

Директни аргументи и изведени аргументи

Кога се работи за директните аргументи, тука работата е чиста. На пример, обвинетиот тврди дека тој помеѓу 13 и 14 часот не бил на местото на настанот, и за тоа дава свое алиби во форма на сведочење на неговата девојка, која вели дека попладнето тој бил со неа.

Изведените факти или околности пак, не произлегуваат веднаш од дадена правна ситуација, туку произлегуваат од вкрстување со други или употреба на други аргументи за да се изведе посебен аргумент како дериват.

Изведен аргумент (независно дали бил позитивен или негативен за конкретниот случај) би бил следниот. Иако неговата девојка сведочи дека тој бил попладнето со неа, сепак, попладнето не завршува во 14 часот, и навистина тој можеби бил со неа, но тоа не значи дека тој не отишол кај неа по 14 часот.

Репутација

Многупати секако сте поверувале некому кога ви пренел или кажал нешто од едноставна причина што му верувате. Тоа е поради неговата или нејзината репутација. Затоа репутацијата на правникот е извонредно важна, бидејќи со текот на работата и времето, не само во работата, туку и вон работата тој гради своја репутација на доверлив, проверен и чесен професионалец. Не дека тоа директно има врска со определен правен аргумент, но поради тоа што доколку имате добра репутација, слушателот веќе има одредени очекувања од вас, и со предефинирано мислење и концентрација да го чуе она што вие имате да го аргументирате пред него или неа, и очекува од вас да го чуе или прочита сето она правно резонирање кое му го нудите, и очекува дека добро сте го подготвиле случајот.

Емоции

На крајот на ова поглавје, не смее да се минимизира емоцијата при правното резонирање а особено при аргументирањето. Човекот е живо суштество кој има свој карактер, репутација, емоции и слично. Понекогаш аргументите се амплифицирани од користењето на соодветни емоции при експресиите. И обратно. Тоа секако е случај поретко во писмените излагања, а најчесто во усмените.

Вештини за судење

Судењето е кулминација на сето она што го опфаќа овој прирачник, во сите негови поглавја. Таму сето она што се обработува во темите опфатени со прирачникот треба да биде резултат на добро подготвените други области, и да претставува сублимат на сето она што подразбира лично и професионално вршење на дејноста правник.

Една од најчестите поделби на правниците, особено адвокатите е онаа по области на правото во кои тие се специјализираат или имаат определен афинитет. Така, неретко ќе најдете на прашања која област на правото ја работите, дали е тоа кривично, деловно, граѓанско, управно и слично. Сепак, сметам дека таа поделба во еден сегмент е непотполна. Адвокатурата особено, а и обвинителството или државното правобранителство, најчесто се доживува и во светло на нивната работа пред судовите, во застапување на нивните странки. Кога е адвокатурата во прашање, тука се физички и правни лица од областа на приватното право (компанији, физички лица), но и од аспектот на јвното право (јавни претпријатија, фондови, и слично).

Меѓутоа, тука се наметнува една дилема. Секој правник може да има определен афинитет кон определена правна област, но не секој правник може, треба или се чувствува способен да застапува пред судовите. Затоа, постои уште една генерална поделба на правниците и тоа на правници за судење (trial lawyers, или Dispute resolution lawyers), и правници кои ги покриваат областите на правото претежно преку совети, правни мислења вон судовите или сличните органи и механизми за решавање на спорови (арбитражи, избрани судови и слично).

Вештините на судење се субспецијализација на правниците. Добриот правник независно од која област припаѓа или која му лежи, во постапките за решавање на спорови мора да ги има предвид посебните механизми и вештини на застапување пред судовите. Овој тип на правници мора во себе да обединуваат енциклопедиско познавање на правото од што е можно повеќе области за да дадат квалитетна правна помош преку застапувањето.

Вештините за судење во себе ги обединуваат и мнозинството од вештините кои се обработуваат во овој прирачник. Судањето не значи само физичко присуство на правникот пред судот, туку тоа бара и одлична правна подготовка, како истражување, правно говорење, интервјуирање и советување, вештини за судење, правно резонирање и аргументација, правно пишување, правно истражување, а секако и етичките аспекти на професијата. Појавувањето пред суд не е изолирано од ниту едно од овие споменати теми, и не е возможно пред да се апсолвираат сите овие наведени вештини и области, бидејќи се поврзани симбиотски.

Судањето претставува кулминација на правната професија. Таму, сето она што го правиме како правници не дефинира како професионалци, но, и како личности. Механизмот на решавање на споровите најчесто опфаќа и спротивни една или повеќе странки но, и еден или повеќе судии кои се повикани да ја разрешат конкретната правна ситуација. Но, судањето исто така има уште еден елемент, а тоа е јавноста. Јавноста во дадена ситуација самата по себе иако не е странка, може и најчесто создава свое мислење за конкретниот спор, особено ако е во сферата на актуелни општествени настани, што дополнително ја усложнува работата на правникот, бидејќи мора да го земе предвид и јавното мислење, но и да влијае на него, преку дозволени, одмерени и стратешки поставени механизми.

Најчестата перцепција која што постои во јавноста за правниците кои застапуваат странки во спорите е таа дека правникот е платен да зборува во името и за сметка на странката која ја застапува пред судот. Тоа, иако навидум изгледа точно, во суштина овој постулат е погрешен. Персонификацијата на правникот со странката е нужно присутна, но мора да се направи разлика за тоа која е функцијата на правникот на судањето, дека тој по себе не е странка туку процесен помошник и материјално правен советник на клиентот кој го застапува. Тоа не само што ја олеснува работата, туку и ја заштитува објективноста, со цел да се даде исправна правна насока, и успешно да се обезбеди правната помош во форма на застапување или одбрана.

Во општи контури, стадиумите низ кој поминува еден случај се следниве.

1. Воведни излагања

a. Синопис на она што сакате да го презентирате и како тоа ќе го направите. Тоа вообичаено не е правна аргументација, туку давате “најавна шпица” на судот и ја презентирате теоријата на случај, како и темата. Во овој стадиум, го давате поширокиот контекст во кој се одвива овој случај, и барате од судот да ја прифати вашата теорија, наместо таа на противникот. Во овој момент, вие ефективно давате ветување дека она што го најавувате и ќе го исполните, и тоа судот од вас треба да го очекува. Затоа, не давајте ветувања кои не можете да ги исполните.

2. Докази и доказна постапка

- a. Изведување на писмени докази кои ги нудат странките
- b. Изведување на други докази (увид на лице место, итн.)
- c. Директно испрашување
- i. Во кое ја кажувате односно излагате вашата теорија на случајот преку испрашување на сопствените сведоци по пат на поставување на отворени прашања, кога, каде, што ,како, зошто...
- d. Вкрстено испрашување
- i. Во кое сакате да ја побивате алтернативната понудена теорија од вашиот противник, преку крстено испрашување на сведоците кои дале свои искази при нивно директно сведочење, по пат на поставување на затворени прашања, односно прашања каде што сведокот треба да одговара што возможно пократко, со оглед на тоа што тој или таа се сведоци кои не ви одат во прилог, а преку нивните одговори на вашите прашања, треба да остварите една од овие цели:
 - Да го нападнете кредибилитетот на сведокот кој дава неповолни факти за вашиот случај или клиент
 - Да добиете поволни факти од сведок кој не ви е наклонет per se.
 - Да создадете конфузија (двоумење) за фактите (време, место, начин), кај сведокот чие сведочење е неповолно за вашиот случај, со што ја намалувате неговата пробативна вредност.
 - Директното и вкрстеното испрашување се едни од најважните, ако не и најважни вештини за судење. Тука, непосредно се излагаат фактите и во овој стадиум најчесто се кршат копјата на еден случај.

3. Завршни зборови

Завршните зборови пак, за разлика од воведните бараат правна аргументација. Тие содржат во себе сублимат на сето она што сте го прикажале во текот на судењето, и сега, треба во “одјавна шпица” да ставите до знаење зошто вашата теорија е исправната и треба да се прифати. Овој стадиум бара извонредна правна аргументација, бидејќи сега се осврнувате не само на фактичките прашања кои биле предмет на разгледување, туку и на правните норми, односно вршите супсумпција на фактичката подлога. Пример: “...сите сведоци наведуваат дека оштетениот имал во раката пиштол кој го вперил во обвинетиот велејќи му сега ќе те убијам, кој пак имал во раката тула, бидејќи во тој момент градел потпорен ѕид на својата куќа, по што уплашен за својот живот замавнал и го удрил оштетениот, при што го повредил....според членод КЗ.....не може да се смета дека со умисла телесно го повредил, туку дејствувал во нужна одбрана....”

За успешно да се поминат овие стадиуми, за секој случај, секој правник мора да ги совлада и постави на здрави темели следниве постулати:

1. Да изгради односно постави Теорија на случај-теорија базирана на фактите (Теза)(Case Theory)
2. Да презентира Тема.
3. Да изгради Стратегија како тоа сето ќе го презентира
4. Правилно да го организира, уреди и презентира случајот

Тоа единствено може да го направи ако најпрво изврши:

1. Правилна и што е можно поцелосна анализа и истражување на факти односно да изврши фактичка анализа и подготовка
2. Да ја примени правната норма врз сетот на факти, односно да изврши супсумпција на право врз основа на фактите, што понатака ќе му помогне во развивање на теоријата-тезата, темата и стратегијата.

Секој од овие стадиуми кратко ќе го разгледаме и обработиме посебно понатака.

Самото судење е кулминација на предходна подготовка, која што започнува од првиот ден кога странката од вас ќе побара правна помош и совет, и од моментот на првото интервју. Од тогаш почнувате со собирање на фактите и анализа на случајот. Апсолвирано е прашањето во правната пракса дека само доколку се имаат фактите е возможно да се аплицира правото. Затоа, судењето почнува уште од фазата на собирањето и анализата на фактите (истражување, анализа и советување).

Анализа на фактите

Огроман процент од странките доаѓаат со своја предефинирана верзија на некој настан. Особено ако поминало извесно време, кога и самите тие од дистанца ги доживуваат и интерпретираат настаните во кои биле вклучени или биле сведоци. Затоа, иако странката е првиот логичен извор на фактите, таа истовремено е и најнежниот извор, бидејќи се работи за лице кое имало определено лично доживување и искуство, и емоциите се неретко составен дел на впечатоците.

Една од основните задачи при анализата на фактите е правилно водење на интервјуто со странката. Правникот е тој кој треба да ги извлекува фактите и да прави извлекување на релевантните од ирелевантните, добрите од лошите. Секогаш при анализата на фактите, веќе во првиот стадиум од интервјуирањето веќе можат да се надзираат контурите на теоријата на случајот.

Фактите се екстрахираат од два извори. Од вербални искази на странката и сведоците, но и од пишаните документи. Третиот извор на фактите се оние кои не можеме да ги промениме, односно ноторните факти. На пример, дека определен датум кореспондира со определен ден на неделата, дека во 02 часот е темно, дека сонцето изгрева на исток, а заоѓа на запад итн. И овие факти иако најчесто ги занемаруваме, имаат свој удел и се релевантни за случајот.

Анализа на документи

Документите се сами по себе извор на факти. Тие се однапред дадени во пишана или електронска форма, и не може да се менуваат. Тоа е од една страна добро бидејќи го олеснува процесот, но од друга страна не се подложни на манипулација и тешко претрпуваат релативизирање.

Анализа на познати и потенцијални сведоци

Едно од најсилните доказни средства се сведоците. Сослушајте што тие имаат да ви кажат. Златното правило е да го сослушате сведокот без да му сугерирате што тој или таа треба да каже. Второто е недозволено, барем во нашиот правен систем. Сугерирањето некој нешто да каже или да прекути е неетичко и казниво, и може само да наштети на случајот и клиентот. Нарацијата на сведокот нека дојде од неговите сознанија. Тестирајте го сведокот со определени прашања, да видите дали тој можеби самиот ја зборува вистината, или е инструктиран од вашиот клиент или од некој друг нешто да каже или прекути. Доколку имате на располагање петнаесет сведоци не секогаш значи дека треба сите да ги повикате да сведочат. Што повеќе сведоци се употребуваат, можноста за давање на конфликтни одговори за еден ист факт е поголема, што ја урива факитчката база врз која се потпира теоријата на случајот, и доведува до тоа теоријата да се доведува во прашање од судот, и полесно да се соборува од противникот.

Експертски мислења

Во речиси деведесет проценти од случаите кои што завршуваат на суд, определени експерти се повикани да дадат свое експертско мислење, или популарно кажано вештачење. Науката и технологијата толку многу напредувале, што на определени прашања можат да дадат одговор само стручни лица од определена област.

Кратко кажано, за да ангажирате вештак, мора да размислувате како вештак. Што е она од другите науки што може како одговор да се добие, а што е позитивно за вашиот случај.

Исто така, кога испрашувате или анализирате вештак кој што дава експертско мислење кое е неповолно за вашиот случај, мора да размислуваме подобро од вештакот, и слично како кај вкрстеното испрашување мора да ги анализирате и овие околности:

- Појдовните вредности кои ги зел предвид односно појдовните факти и околности кои се предмет на вештачењето.
- Методот кој го употребил
- Резултатот до кој стигнал
- Неговата репутација, професионална позадина, итн.

Ова со цел да се обидете да го соборите тоа мислење, или да предизвикате супервештачење, како резултат на конфликт помеѓу вашето и она на вашиот противник. Сето ова на крајот на нештата претставува подготовка, и затоа правната професија, особено во стадиумот на судење, обединува огромен број други професии и науки.

Посета на местото/ запознавање со предметите на случајот

Овде не се работи за тоа судот да излезе на лице место. Тоа е доказно средство. Во секоја возможна и потребна прилика, убаво е да се посети местото каде што наводно се случил еден настан (сообраќајна незгода, имот, кривично дело-крвен деликт или насилство). Непосредното забележување ќе ви помогне да ги поврзете точките кои се релевантни и извираат од фактите и доказите, и да пренесете теорија на случај полесно и сликовито да ја прикажете за време на судењето.

Поделба и класифицирање на факти

Фактите, според тоа каков бенефит или значење имаат се делат на:

- Добри
- Лоши
- Неутрални
- Ноторни

Се разбира тука е и поделбата на:

- Релевантни
- Ирелевантни

Кои пак укажуваат дали еден факт, има некој мерит за предметниот случај или не.

Во подготовката на случајот за судење важно е да се изолираат што е можно повеќе сите овие типови на факти за да може да се постави правилна теорија на случајот. Сепак, некој факт кој што е класифициран како добар или лош, неутрален па дури и ноторен, не значи дека ќе биде релевантен. Така на пример, ако едно лице работи на бензинска станица, веројатно е ирелевантен доколку треба да се дискутира за неговите имотни работи во врска со некој недвижен имот. И обратно, навидум неутрален факт што некое лице е графички дизајнер, може да биде релевантно за еден случај за фалсификување што се води против него, бидејќи оправдано може да се очекува дека знае да користи компјутер професионално, и да направи фалсификат.

Теорија на случај

Кога сме ги обезбедиле фактите, оние до кои сме можеле да дојдеме во текот на работата, тогаш веќе почнува да се раѓа нашата идеја како овој случај треба да изгледа, и во овој стадиум веќе размислуваме за апликација на фактите врз определена правна норма. Ова се вика градење на теорија на случај. Теоријата на случај е генералната водилка која што го дефинира правецот на вашата теза во еден конкретен предмет. Ако фактите укажуваат дека клиентот не е виновен бидејќи има алиби за критичниот момент, тогаш теоријата на случај гласи едноставно...Мојот клиент не е виновен поради тоа што не бил воопшто на местото кога се случил настанот.

Не секогаш може да имате само една теорија на случај, или една теза. Понекогаш, еден сет на факти можат да доведат до две и повеќе теории кои се нарекуваат алтернативни теории. Тоа не е погрешно. Но, теориите не смеат да бидат конфликтни ако се користат паралелно. Во тој случај, мора да се одбере само една. На пример, не може да биде теорија на случај дека клиентот не е виновен бидејќи има алиби, но истовремено и дека тој не е виновен бидејќи делувал во крајна нужда или нужна одбрана.

Теоријата на случај е логична, веројатна и извесна приказна за настанот која што оди во прилог на нашиот клиент, и има доказна поткрепа во фактите кои што сме ги анализирале. Сето она што се случува понатака, мора да биде конзистентно со идентификуваната односно поставена една или поретко неколку теории на случај.

Тема

Темата треба да даде соодветен “лајт мотив” на вашиот случај. Така на пример, „...ова е типичен случај на погрешна идентификација...” или “...ако постои дефиниција за дискриминација, во овој случај таа е целосно отсликана”. Темата ја осветлува теоријата на случај, и поблиску ја доближува до судот односно аудиторинот. Овие фрази се “лепливи” за увото на слушателот, и тој сака да дознае зошто е тоа така, со што го задржувате неговото внимание. Но, не смеете и да го разочарате во тоа.

Да не се разбереме погрешно, никој не бара од вас тоа да го пишувате па дури и јавно искажувате, но овие постулати ве водат низ предметот, и секој факт и доказ кој имате намера да го предложите мора и треба да биде конзистентен со вашата теорија на случајот. Во спротивно, теоријата на случај паѓа, вашиот случај губи кредибилност, што пак, ултимативно се рефлектира на клиентот кого го застапувате.

Стратегија

Многумина прават конфузија помеѓу стратегијата и теоријата на случај. Теоријата е основниот постулат, патот од точката А до точката Б (поволен исход односно пресуда). Но стратегијата значи дека има повеќе од еден пат да се стигне од А до Б. Понекогаш, патот е пострмен, има и други скратени патеки да се стигне до таму, а неретко на патот се појавуваат и непредвидени околности. Затоа, стратегијата е следната задача на правникот. Како и со кои средства да ја докаже својата теорија на случајот! На пример, имате едно мноштво на докази во прилог на вашата теорија. Во добар дел од нив се потврдува она што сакате да го поставите. Но во некои од нив има работи кои што се и добри но, и лоши. Проценката дали тие да се откриваат или не доаѓа во доменот на стратегијата. Или ако веќе другата страна ги открие и ги аргументира во нејзина полза, како вие да дадете контрааргументи и со кои средства.

Како и во правното говорништво, техниките се делат на вербални и невербални. Овој дел е веќе опфатен во делот на правно говорништво. Сепак, постојат посуптилни вештини и постулати кои мора да бидат однапред поставени, за да се даде квалитетно правно застапување. Најважниот постулат во текот на судењето е дека секој доказ, секој факт, секоја стратегија треба и мора да одговара на теоријата на случај.

Правилно организиран и уреден предмет

Можеби звучи премногу обично да се зборува за правилна организација на една папка во која се содржани списите. Сепак, добро организиран случај, како резултат на добрата подготовка, апсолутно помага при судењето. Тоа е всушност една од техничките вештини која можеби е занемарена, но еднакво важна. Списите се огледало на правникот. Побрзо се стигнува до потребните информации, но и се оддава впечаток на сериозност во работата. Најмалку што може да се каже е дека помага на вашиот случај. Во поново време, со новите информатички технологии постојат и програми кои што даваат и податоци за тоа како се поврзани фактите, прават временска анализа вршат дигитализација на документите и креираат дигитална архива на секој случај.

Што е потребно да се изложи при работа со еден случај?

- Прагматичност и внимание

Секако, во текот на судењето, но понекогаш и во самата подготовка за судење или евентуален судски спор, внимателноста и прагматичноста се особено важни. Понекогаш, правникот е соочен со избор дали нешто да каже или премолчи. Тука веќе се судираат етиката и интересите на странката од кои првенствено се раководи правникот и вистината. Се разбира дека тоа е извонредна тешка дилема, пред се филозофска, и не верувам дека во догледно време ќе биде расчистена до крај, до фаза на приближна или релативна математичка прецизност. Но, ова не смее да се сфати погрешно. Не се работи за изнесување на неистини или лаги, или пак криење на факти и околности со намера да се помогне во кривично дело. Уште помалку да се влијае физички или психолошки некој нешто да сокрие, или пак да се фабрикуваат документи и докази за потребите на еден случај. Не, сето ова е казниво и претставува кривично дело.

Прагматичноста и вниманието значи да не се наштети на случајот и клиентот преку употреба на правна аргументација, во било која форма, или давање совет кој е штетен за неговите интереси. Типичен пример за тоа е кривичната материја, каде што обвинетиот има право да не дава одбрана и да не одговара на поставени прашања. Тоа *de lege lata* не може да му се земе за отежitelна околност при утврдувањето на неговата одговорност, бидејќи го штити пресумпцијата на невиност. Сепак, обвинетиот е најчесто најбогатиот извор на факти и околности, меѓутоа не само оние кои го екскулпираат, туку и оние кои го товарат или можат да му бидат штетни, со што би помогнале во соборување на пресумпцијата на невиност. Затоа, извонредно добро треба да се измерат причините *pro et contra* за да се советува клиентот да не дава одбрана односно да го користи своето право на молчење. Во поново време и во парничната постапка, доколку странката не е предложена од својот полномошник во фазата до подготвително рочиште или со одговорот на тужба или до подготвително рочиште да биде сослушана во тоа својство, судот нема да ја повика.

Прагматичноста зависи од подготовката. Доколку постојат други докази и околности кои можат да ја поткрепат вашата теорија на случајот, тогаш, но не секогаш, најдобриот извор за вашите информации кои се релевантни за случајот (странката) не е и најдобар извор на факти пред судот, туку служи како алатка да се стигне до другите докази кои би му помогнале на вашиот случај, или би му одмогнале на противникот.

- Континуирана едукација

Погрешно е мислењето дека правникот со завршувањето на образованието, полагањето на правосудниот испит и добивањето на лиценца за адвокат, или именувањето за обвинител, судија е крајот на неговата едукација. Дури и ако се стекне со повисоки академски титули (магистер, доктор по правни науки, академик). Тука само почнува континуираната надоградба. Правото како никоја друга наука е подложно на секојдневни промени, не само од легислативен аспект, туку и од аспект на судска пракса и политики. Усовршувањето на вештините за судење се невозможни без самонадградба и следење на новите трендови, судската пракса, но и следење на социолошките, општествените и политичките текови, бидејќи правото и еден случај не се имуни на овие аспекти. Од некои од нив или од сите заедно некогаш може да зависи и поставувањето на теоријата на случајот, како основен аспект на вештините за судење.

- Кредибилитет

Кредибилитетот е нешто што не се добива веднаш, туку се гради. Постепено и макотрпно. Некои би аргументирале дека кредибилитетот и не е релевантен за вештините за судење. Тоа е неточно. Доколку ве следи добар глас, дека сте чесни, искрени, професионални, исполнителни, луѓето односно примателите на вашите информации и правнички аргументи и аргументации добиваат поголема поткрепа. Тоа не спаѓа во доменот на процедурата или суштината, туку во доменот на атмосферното влијание кое вие со кредибилитетот кој го носите и заедно со вашите аргументи кои ги нудите, заедно претставувате симбиоза која влева повеќе сигурност во вашиот случај, вашата теорија и крајно се рефлектира врз вашиот клиент. Затоа, кредибилитетот е нешто што иако е најмалку поврзано со правото и правната техника, е нераскинлив дел на вештините за судење. Кредибилитетот тешко се стекнува, а многу едноставно и брзо може да исчезне, па затоа е извонредно тешко да се одржи. Не само личниот кредибилитет е релевантен, туку тој кредибилитет се рефлектира и врз судбината на предметот кој го застапувате и уште поважно врз вашата странка која може да црпи позитивно или негативно влијание од кредибилитетот.

- Визуелизација

Правникот мора да биде добар визуелен артист. Некои тоа го поистоветуваат со глума. Не, визуелизацијата помага за подобро да се пренесат вербалните ноти кон публиката, односно на оној кој му се наменети. Пример, доколку имате определен технички цртеж, или скица, или пак временска анализа, потрудете се тоа да го презентирате со определен слајд, постер, или пак да го презентирате во текот на судењето усмено, така што слушателите ќе можат што е можно подобро да стекнат слика и сопствена визуелизација, што поблиску можна од онаа што вие ја имате создадено во вас.

- Правилна дикција и употреба на речник

Неретко на рочиштата, во зависност од тоа во кој град или подрачје се наоѓате, ќе имате можност да слушнете сленгови и разговорен јазик при водењето на рочиштата. Правникот мора да користи литературен јазик и правилно да ги употребува термините. Најкарактеристични примери се оние кога погрешно се цитираат законски одредби, латински максими, латински правни термини и слично. Тоа само му одмага на вкупниот впечаток кој го добива секој предмет.

- Отсуство на расправи и непримерно театрално однесување

Судењето не е расправање, во класична смисла на зборот каде две или повеќе лица буквално се расправаат без никаков ред. Напротив, судењето е судир на аргументи, поткрепени повеќе или помалку со факти или докази. Расправањето со противникот, односно спротивната странка, неговиот полномошник, или уште полошо со судот, не е ниту коректно, ниту пак пожелно. Конфронтациите со лични навреди и квалификации се недолични за правникот, но и исклучително штетни за случајот кој го застапува, а особено штетни за клиентот.

- Говор на телото

Конечно, сето она што се изложува во овој дел, а кое е наведено погоре, го презентира човек, со определени свои физички и психолошки својства. И тоа како има разлика кога начинот на презентирање на аргументите во текот на судењето се дава сувопарно, колку да се запази формата, и кога аргументите се презентираат “од срце” и искрено. Не значи дека во судницата треба да се настапи театрално. Понекогаш театралноста ќе биде сфатена погрешно, најчесто како покритие за немање на аргументи или за слабите аргументи кои што ги нудите. Говорот на телото треба да одговара со аргументите кои ги нудите. Не значи дека говорот на телото треба да го замени отсуството на аргументите или да го зголеми нивното значење, туку треба да биде помошно средство преку кое правната аргументација ќе биде дополнително зајакната, дури и тоа да значи во определен процент па дури и промил. Правникот треба да говори сигурно, јасно и конзистентно, и да не оддава аура на несигурност. Најчесто, како и во секојдневниот живот и социјализација, луѓето односно соговорниците можат да направат разлика помеѓу некој што е сигурен или несигурен. Говорот на телото е важен составен дел на класичните вештини кои се користат на судењето.

- Оригиналеност

На крајот, како сублимат на сите наведени елементи погоре, секој правник треба да изгради свој оригинален стил. Тоа од една страна е тешко бидејќи правниците работат во определена процедура, каде што нема многу простор за маневрирање. Сепак, со додавање на определени оригинални финеси кон секоја или кон дел од елементите кои ја прават вештината на судење, правникот добива на својата оригиналеност, која пак создава очекувања кај аудиториумот за висок и оригинален стил на презентација на случајот, што го прави слушателот да биде поконцентриран во консумацијата на правните аргументи кои сакате да ги понудите, и претставува составен дел на кредибилитетот кој сакате да го изградите, и што е поважно да го сочувате и унапредите.

Сите овие елементи кои ја градат вештината на судење колку и да сакаме теоретски да ги прикажеме, се стекнуваат и усовршуваат преку вежбање и усовршување во текот на праксата. Затоа, правникот треба секој случај кој што доаѓа пред него да го сфати и разбере и не само како еден нов случај кој треба да се разработи и презентира, туку и како можност самиот себеси да се усоврши во техниките за судење.

- Повисоки инстанции

Имајќи предвид дека речиси секој предмет кој што поминува низ судовите, поминува низ различни судски инстанции (апелациони судови, виши судови, и слично), исклучително е важно во текот на првостепените постапки, секогаш да се имаат предвид и антиципираат евентуалните правни лекови, и понатамошните постапки пред повисоките судови. Секој навод, секоја процесна грешка, или грешка во процедурата, особено од судот, мора внимателно да биде нотирана, со цел да биде искористена во евентуалната постапка по правните лекови. Секоја теорија на случајот која што ќе ја одберете во првата инстанца, како водечка мисла во вашиот случај, мора да го издржи тестот на повисоките судски инстанции

ОСНОВНИТЕ СЛОБОДИ И ЧОВЕКОВИ ПРАВА

Што подразбира изразот „основни слободи и права на човекот“

Базичните/фундаменталните права на човекот, односно, основните човекови права се оние права што секој човек ги ужива исклучиво врз основа на голиот факт дека е човеково суштество во биолошка, физиолошка, психолошка и социолошка смисла, квалитативно поинакво од секое друго суштество на оваа планета, независно од функционирањето на која било конкретна држава, ниту од практикувањето на кое било конкретно право (национално или меѓународно, независно), како израз на морална, а не на правно-политичка втемеленост кои, меѓу другите, ги поседуваат следниве клучни својства, на ниво на аксиоми, не на теореми што допрва треба да се докажуваат:

- аксиома бр. 1: универзалност - припадност на секое човеково, дури и човеколико суштество, вроденост во него, вграденост во него, од чинот на неговото доаѓање на овој свет, до моментот на неговото напуштање. Следствено, лицата кои во определени делови од светот, на почетокот од третиов милениум, се држат во ропство или во положба слична на него, се несомнени титулари на човекови права. Како и жените кои во определени талибански структурирани општества, не само што и формалноправно и фактички се лишени од еден куп права, туку најверојатно не го ни чуле поимот како таков. Линијата на разграничување (во смисла на признавање, гарантирање или почитување) не се повлекува врз ниту една основа која го детерминира човечкото, туку само врз база на неговото разликување од животинското (во биолошка/зоолошка, не во психолошка или психијатриска смисла) како израз на почитување заради заштита на човековото добро над сите добра - човековото достоинство.

Без него нема човек! Без него дали некој од нас воопшто е човек, во најсуштественото значење на тој толку голем збор во која го употребува и Максим Горки, затоа што толку гордо звучи? Ете зошто човекот е титулар на правата - точка во која моралот (како специфичен збир од општествени правила за човеково поведење) е алфа и омега, тој е основата на носењето, на поседувањето, на уживањето на човековите права, што за жал, не мора секогаш да води, и многу често тоа не е случај (подвлекуваме, во најбестијални облици!), до нивно редовно, непроблематично и непроблематизирано практикување;

- аксиома бр. 2: неоттуѓивост - неможност ниту за откажување од човековите права, ниту за нивно одземање. Во оваа точка гледаме како моралот се допира со друг, поинаков збир од општествени правила за однесување - правото. И навистина, не е спорно дека човековите права постојат како морална категорија, односно, дека правото само го гарантира она што веќе постои во објективната стварност. Меѓутоа, меѓудругото, кога егзистентното се оттуѓува, тогаш на сцена стапува правото;
- аксиома бр. 3: еднаквост - подеднакво количество и квалитет на права на секој(а) и на секого, што никако не имплицира дека на планетарно рамниште сите сме исти, туку само дека сме рамноправни во смисла на националните правни акти - подеднакви можности за постојан и сестран развој на сопствената личност како цел самата по себе и самата за себе, еднакво почитување на човековата личност и подеднаква грижа за неа. Формалноправно тоа значи не апстрактна туку реална, вистинска, фактичка правна еднаквост/еднаквост пред законот/еднаква правна заштита, односно, *argumentum a contrario*, правна забрана за дискриминација врз каква било основа. И во оваа точка гледаме симбиоза на моралното со правното;
- аксиома бр. 4: независност од какво било човеково поведење - карактерна особина што многу добро мора да ја запаметат сите оние „адвокати на Ѓаволот“ кои не престануваат да се хранат со реки од човекова крв под паролата „до смрт“ (која по правило, секогаш е туѓа) за нашите човекови права, или да се возгордеваат со тоа што, наводно, даваат, пружаат, делат толку многу права на толку многу луѓе, а тие постојано се незадоволни од нивниот обем и облик. Во оваа точка прашањето за носењето на правата се допира со прашањето за неговото уживање/практикување. Затоа што моралот е едно - да, сите имаме права! И правично е сите да имаме подеднакви права! Но, стварноста не ги следи секогаш! Всушност, не ги следи по правило! Без исклучок! Во овој предаторски свет во кој сеуште живееме, од трагиките на античките драматурзи до вртоглавиот развој на сите науки, техники и технологии, нема гаранции за ништо. За сè е потребна борба. Ете зошто, токму во оваа точка морално постулираната титулата „правата се поседуваат/носат/уживаат“ се судира со суровоста на животот - правата, дополнително, и се освојуваат/мора и да се освојуваат! Ова, колку и да изгледа невестинито, мора двојно да се подвлече - дури и во однос на државите кои се, или важат за, или се перцепираат како такви во кои правата несомнено уставно и законски се загарантирани. Не, обратно, дури и во најдемократските држави правата мора секојдневно, одново и одново да се освојуваат!
- аксиома бр. 5: неделливост/неодвоивост - заемна поврзаност меѓу поодделните права од кои секое покрива различен аспект на човековата личност која е комплексна и токму поради тоа целосна само кога се задоволени нејзините различни потреби и интереси, преку остварување на целината на корпусот од човекови права;

- аксиома бр. 6: релативност - не апсолутност, не неограниченост, туку ограниченост од правата и слободите на секое друго човеково суштество во согласност со високо етичко начело „не му го прави на другиот она што не сакаш да ти го прават Тебе“ (негативна варијанта), односно, „прави му го на другиот она што посакуваш да Ти го прават Тебе“ (позитивна варијанта);
- аксиома бр. 7: непотрошливост на човековите права, односно, човековите права не се конзумираат, не се истрошуваат преку бројот на нивните практикувања, како индивидуалните (во однос на кои дека е тоа така можеби е полесно воочливо, иако, могу често од политички причини, можни се лупинзи од смешен вид), така и колективните (за кои, повторно од политички причини, се тврди дека на пример, правото на самоопределување на народите е непостојно, по моментот на неговото првично конзумирање; впрочем, тоа многу добро го покажува и меѓународноправната и меѓународнополитичката практика - само како илустрација, Р. Словенија и Р. Хрватска, се конституираа како независни држави по распадот на СФРЈ, во чии рамки, инаку, по Втората светска војна, веќе функционираа како облици на политичко организирање на словенечкиот и на хрватскиот народ, и по тоа, во првата декада од овој милениум, овие нации продолжија да си го живеат/применуваат/практикуваат своето неспорно право на самоопределување, донесувајќи одлуки (на референдуми организирани за таа цел) за зачленување во *sui generis* обликот на европско интегрирање - ЕУ, која има тенденции како *grande finale* да се заокружи со својства на уникатен вид на сложена (федерална) државна творба според моделот на Обединетите/Соединетите Американски Држави);
- аксиома бр. 8: динамизам, а не статичност во два правца. Од една страна, бројот на човекови права постојано се проширува опфаќајќи сè поголем број општествени односи. Од друга страна, постојните права континуирано се збогатуваат, надградуваат, софистицираат итн. како во сопствениот израз, така и во разнообразноста на значењата. Сосема разбирливо, затоа што природата на човековото суштество е таква што парите и љубовта, заедно со слободите и правата никогаш не се доволни, односно, секогаш се малку, секогаш е подобро кога ги има повеќе, или уште попрецизно - колку се повеќе, толку е подобро. Поради овој факт, интелектуално достоинствено и мудро е постојниот конкретноисториски квантитет и квалитет на основни човекови слободи и права да не се третира како заокружена, комплетирана, завршена и совршена состојба, туку само како стадиум во повеќемилениумското стремење на Човештвото кон перфекционизам.
- аксиома бр. 9: изразот „човекови права“ не смее да биде поистоветуван со изразот „правна држава“, ниту со неговиот синоним „владеење на правото“, бидејќи суштински се разликуваат. Меѓутоа, последниве две конструкции се предуслов за уживање на човековите права. Зошто? Затоа што, владеењето на правото е контрапункт на сите видови на самоволија на која било власт во кој било дел од светот. Во правните држави властите не смеат, од случај до случај, да постапуваат според сопствените согледувања, туку исклучиво во согласност со објективно постојни апстрактни правила, содржани во соодветните национални уставни закони. Правните правила се гаранции на човековите права во смисла дека им овозможуваат на граѓаните прво, да се ослободат од сите неизвесности и стравови од владејачките самоволија и второ, да си ги претпостават/предвидат правно пропишаните последици од сопствените поведенија.

Каква е природата на човековите слободи и права?

Од претходно изложеното, очигледно е дека основните слободи и човекови права извираат од природно право (lex naturalis) кое, за разлика од позитивното право (lex positivus) кое го пропишуваат државите е многу повисоко позиционирано. Како возвишено право што истекува или од „божественото провидение“ (Аквински), или од „природата“ (Лок и Русо) или од „здравиот човеков разум“ (рационалистите), мора да биде користено како основа за преиспитување, контролирање, критикување, изменување и унапредување на правото кое го пропишуваат различните законодавци. Како што видовме од делот посветен на етиката, моралот и природното право се многу тесно поврзани, произлегуваат едно од друго, од најстарите temporaes сè до најмодерните times. Меѓутоа, тоа никако не значи и дека не постои тесна врска меѓу природното право од една и позитивното, од друга страна.

За таквото сраснување, за таквото меѓусебно обликување најголемата заслуга ја одиграле големите граѓански револуции на крајот од осумнаесеттиот и на почетокот од деветнаесеттиот век преку правни акти кои се општи места за елементарно квалитетно образуваните правници - Американската декларација за независност од 1776⁴, Француската декларација за правата на човекот и на граѓанинот од 1789⁵ и првите десет амандмани на Уставот на САД од 1791⁶ кои, патем, се уште се актуелно позитивно право. Тие се особено релевантни како еманација на либерално, на индивидуалистичко поимање на човековата димензија - на човековите слободи и права. Како неспоредливо понапредни од, инаку, многу постарата Magna carta⁷ - преку која британскиот крал само подарил привилегии, но никако не признал права што секој човек ги ужива(л) без оглед на државата и без оглед на нејзините закони.

4 <http://www.ushistory.org/declaration/document/>
5 http://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp
6 <http://constitutionus.com/>
7 <https://www.bl.uk/collection-items/magna-carta-1215>

Како изгледаат изворите на меѓународното право за човековите слободи и права?

Многубројни и разновидни се правните извори за правата на човекот и на граѓанинот, имено:

- една од најважните во минатиот век - Универзалната декларација за човековите права⁸, усвоена од страна на Генералното собрание на ООН⁹ во 1948 како политички документ, не како правен акт. А сепак, како сублимација на искуствата на најразвиените национални правни системи во тогашниот поствоен свет. Како каталог на основните човековите права загарантирани во нив. Клучна нагласка која не смее да не биде поставена е дека Декларацијата, постепено се трансформирала во задолжително, во обичајно право, односно, преку вградување во многубројни национални правни системи, и во новосоздадените, постколонијалните држави израснала во општи правни начела како меѓународноправни извори;
- двата пакта, првиот за граѓанските и политичките¹⁰ и вториот, за економските, социјалните и културните права¹¹, донесени во рамките на ООН во 1966, како надоврзување на трите основни начела на Големата француска револуција. Врз принципот „слобода“ („liberté“) почиваат основните слободи (на движење, на изразување, на собирање, на здружување итн. кои не им наметнуваат правни обврски на државите да преземаат интервенции, туку правно ги обврзуваат да не ги ограничуваат слободните, односно, слободарските постапки на секоја индивидуа. Начелото „еднаквост“ („égalité“) води кон забраната на дискриминација врз секоја основа, кон правата на малцинствата и кон „демократските права“ поврзани со слободни избори и со рамноправно учество во управувањето со државите. Конечно, принципот „братство“ („fraternité“), современиот свет го „прима“ како солидарност, социјалност, односно, социјализирање - читај!, право на социјално осигурување, право на надомест во случај на невработеност, право на платен годишен одмор итн.

Првиот пакт ги гарантира следниве права:

- правото на народите на самоопределување;
- правото на живот;
- правото на слобода и на безбедност на личноста;
- правото на хумано однесување во текот на лишеноста од слобода;
- слободата на движење;
- правото на правично судење;
- правото на претпоставка/презумпција на невиност;
- правото на правен субјективитет;

8 <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

9 <http://www.un.org/en/index.html>

10 <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ccpr.pdf>

11 <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>

- слободата на мислење, на свест и на вероисповед;
- слободата на здружување;
- правото на мирно собирање;
- правото на здружување и на социјално организирање;
- правото на склучување брак и создавање семејство;
- правото на децата на заштита;
- правото на учествување во јавни работи;
- правото на слободни избори;
- активното и пасивното право на гласање;
- правото на припадниците на етничките, верските и на јазичните малцинства на посебен културен живот, на изразување и на практикување на сопствената вера, односно, ги дефинира следниве забрани:
 - дискриминација;
 - мачењење, свирепо, нечовечно и понижувачко;
 - ропство, трговија со робови, кметство и принудна работа;
 - должнички затвор;
 - незаконито протерување;
 - самоволно и незаконито мешање во туѓи животи, домови и семејства;
 - пропагирање војни и
 - повикување на национална, расна и верска омраза.

Вториот пакт ги гарантира следниве права:

- правото на самоопределување на народите;
- правото на признавање на правото на работа и на правичен и рамноправен надоместок за работа;
- правото на рамноправни можности за напредување;
- правото на одмор и на разонода;
- правото на ограничување на работното време, на платено отсуство и на надомест за слободни денови;
- правото на синдикално организирање;
- правото на социјално обезбедување и осигурување;
- правото на помош на семејството, на мајките, на децата и на младите;
- правото на животен стандард;
- правото на физичко и на душевно здравје;
- правото на образование;
- право на учество во културниот живот;
- правото на користење на достигнувањата на науката и на нивна примена;
- правото на заштита на морални и на материјални авторски права.

Горенаведените, мошне значајни меѓународни акти за заштита на базичните човекови слободи и права, покрај со актите кои ги гарантираат основните слободи и права на оние суштества кои се спесies на општиот поим „човек“ - жената и детето, на пример, Конвенцијата за елиминирање на сите облици на дискриминација на жените од 1979¹² и Конвенцијата за правата на децата од 1989¹³, и во текот на минатиот, и на почетокот на овој век континуирано се надополнуваат со огромен број на правни акти и политички документи усвојувани на универзално рамниште во рамките на системот на ОН, но и на регионалните американско и африканско ниво.

Со оглед на фактот дека Република Северна Македонија е и географски, и религиозно, и културолошки, и цивилизациски и историски срасната со регионалниот европски контекст, за нашиве млади правници неизбежна е нагласката на најстариот и на, за сега на светско рамниште, најразвиениот потфат во сферата на човековата димензија.

Станува збор за функционирањето на класичниот вид на меѓувладина организација - Советот на Европа¹⁴. Имено, Европската конвенција за заштита на човековите права¹⁵ и на основните слободи од 1953 со која за прв пат на правосуден начин бил заштитен фондусот на фундаменталните граѓански и политички права кои дури по 13 години биле загарантирани во рамките на ООН. И како круна на овој факт, која специфичниот механизам за заштита на индивидуалните човекови права го прави достапен по исцрпувањето на сите правни средства што им стојат на располагање на индивидуите чии права им биле повредени од страна на држави-членки на Советот на Европа.

12 <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>

13 <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

14 <https://www.coe.int/en/web/portal>

15 https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

Дали, покрај гарантирани слободи и права, постојат и меѓународни механизми за нивна заштита?

Се разбира дека постојат, логично е да постојат. Зошто? Затоа што меѓународните договори со кои се формулираат норми за заштита на правата на човекот се специфичен вид меѓународни договори со кои не се предвидуваат реципрочни државни права и обврски, туку се заштитуваат права на индивидуални лица, на поединечни корисници кои се под јурисдикција на конкретна држава-договорничка. Секоја надлежна држава - договорна страна презема обврски и има одговорности за почитување на човековите слободи и права на лицата кои се под нејзина надлежност. А листата на лица под нејзина јурисдикција е многу широка - не само нејзините државјани, кои како неизбежни се подразбираат, туку и сите лица кои се, поради какви било причини, на нејзината територија, дури и врз странци кои се надвор од нејзината територија.

Наведеново го прави логичен фактот дека специфичните меѓународни договори за човековите права отвораат простор за, но и регулираат специфични меѓународни механизми за нивна имплементација, односно, за контрола на нивната примена. Универзалниот систем на ОН е широко распослана мрежа од органи, тела, комисии, одделенија, програми, фондови итн. чија цел е најодговорно и најпосветено да ги унапредуваат различните услови за остварување на човековите слободи и права во државите-членки. Само како примери, никако со намера да бидат подредени сите - Генералниот секретар на ООН, Канцеларијата на Високиот комесар на ООН за човекови права, Економско-социјалниот совет на ООН (ЕКОСОК), Комисијата и Поткомисијата за човековите права на ООН, Програмата за развој на ОН (UNDP), Програмата за развој на правата на жените (UNIFEM), Фондот за населението на ОН (UNFPA) и уште долга листа на други видови на организирање како различни форми на институции.

Илустриранава богата светска структура сè повеќе се развива во насока на сериозно вообличен правен систем. Универзалните меѓународни договори за човекови права имаат етаблирано т.н. „договорни тела“ (комитети) за надзор врз нивното почитување од страна на државите-договорнички. Составени од независни, се претпоставува и објективни, стручњаци кои настапуваат во лични својства овие тела ги разгледуваат државните извештаи и одлучуваат во постапките кои ги покренуваат држави против држави или поединци против држави кога сметаат дека се жртви на тешки кршење конкретни права загарантирани со конкретен договор. Некои нивни надлежности се задолжителни кон сите држави-договорнички, а некои само кон држави кои со нив изричито се обврзале. Повторно, само како куса илустрација, без претензии за комплетна исцрпеност: Меѓународниот пакт за граѓански и политички права - Комитет за човекови права; Конвенцијата за укинување на сите облици на дискриминација на жените - Комитет за укинување на дискриминацијата кон жените; Конвенцијата за правата на децата - Комитетот за правата на децата; Конвенцијата за укинување на сите видови на расна дискриминација - Комитет за укинување на дискриминацијата; Конвенцијата против мачењето и другите свирепи, нехумани или понижувачки акти или постапки - Комитетот против мачењето и др.

Што го прави толку специфичен, во смисла, најефикасен регионалниот механизам за заштита на човековите права на Советот на Европа - Европскиот суд за човековите права во Стразбур, Република Франција. Фактот дека тој е меѓународен суд кој функционира комплетно независно од правните системи на државите-договорни страни. Разбирливо, неговите одлуки не зависат од националните органи. Тој пресудува/донесува пресуди преку сериозно изградена процедура на истражување дали националните правни акти и правна практика се во согласност со Европската конвенција. Нивното почитување/спроведување е во надлежност на политичките органи на Организацијата - Парламентарното собрание и Комитетот на министрите. Како надополнување кое не би смеело да биде занемарено, само државите-членки на Советот на Европа, кои се страни на Европската конвенција за човекови права се истовремено и страни на Европската конвенција за спречување мачење, нечовечно и понижувачко казнување од 1987. Комитетот поврзан со неа, како вонсудски механизам од превентивна природа, е овластен да ги посетува местата во кои се сместени лица лишени од слобода за кои искуството покажува дека се најмногу подложни на најбрутални маки и страдања.

Како изгледаат меѓународните постапки во случаи на кршења на човековите права?

И покрај разликите што ги предвидуваат универзалните договори, постапките на надзор најпоедноставено може да се класифицираат во неколку групи:

- процедурата 1235 како јавна може да биде покрената од секоја држава-членка на ООН, од секоја невладина организација со консултативен статус во Организацијата или од Поткомисијата, пред Комисијата за човекови права. Таа, на отворена седница, го разгледува секое „кршење на човекови права и на основни слободи, вклучително и случаите на расна дискриминација, сегрегација и апартхејд во сите држави“. Условот е претставките да не се индивидуални (освен ако не се работи за редовни повреди на човекови права во конкретни држави), ниту да се однесуваат на мал број случаи (колку и да се брутални повредите), ниту кршењата на правата да се случувале само во кус период. Завршницата е или усвојување резолуција за конкретна ситуација, или донесување одлука, или Комисијата или Генералниот секретар на ООН да формираат било работна група било да именуваат специјален известител за да ја испита состојбата во соодветната држава;

- процедурата 1503 како тајна може да биде покрената од секој поединец, група или невладина организација кои укажуваат на систематски и масовни кршења на човековите права во конкретни држави. Претставките се доставуваат до кој било орган, на кој било јазик, поткрепени со сигурни и убедливи докази, во разумен рок од датумот кога биле применувани последните правни средства што ги ставаат на располагање законодавствата на конкретните држави, и како потпишани. Се разгледуваат од Комисијата на затворени седници, доколку не се анонимни, освен ако, по исклучок, не биде донесена одлука да не се открива името на подносителот. Постапките може или да бидат прекинувани (доколку Комисијата констатира дека нема масовни повреди на човековите права), или да бидат задржувани на дневни редови до следна седница, или да бидат формирани ad hoc комитети за да ги истражуваат ситуациите или да бидат именувани специјални известители заради собирања податоци на лице-место;
- бидејќи бројката на држави-членки на ООН ни оддалеку не е истоветна со оние на државите-договорни страни во различните релевантни универзални меѓународни договори, поради што механизмите предвидени со договорите не може да бидат применувани кон сите членки на Организацијата. Меѓутоа, за разлика од договорните механизми, процедурите 1235 и 1503 може да бидат покренувани кон сите држави. И покрај тоа, државите прво, одлучуваат дали ќе ги примаат на сопствените територии експертите или специјалните известители, второ, често, доколку ги примаат го оневозможуваат нивното функционирање и трето, кога финалето се препораки од известители или од работни групи, не постојат ниту формализирани ниту континуирани контроли врз нивните примени. Сè по ред, големи недостатоци поради кои била исконструирана трета, т.н. „тематска“ процедура преку која Комисијата за човекови права се занимава многу помалку со ситуациите во конкретни држави, а многу повеќе со видовите кршења на човековите права. Нејзините квалитети се: широки пристапи кон прецизно дефинирани проблематики; истраги во поголем број држави; споредувања на определени појави во различни околности; поотворени пристап на државите и нивни заеднички активности итн.

Дали државите имаат договорни обврски да ги известуваат соодветните комитети за факторите, тешкотиите и проблемите што го отежнуваат или оневозможуваат целосното применување на релевантните меѓународни норми?

Да, во редовни временски интервали, различно формулирани во поодделните договори. За да ги елаборираат причините кои влијаат врз степените на исполнувањата на правата во секоја од државите-договорнички. За да соодветните комитети имаат комплетни увиди во ситуациите во поодделните држави-договорни страни. За да бидат можни поднесувања неопходни препораки и предлози до владите за неопходните мерки за потполни исполнувања на договорните обврски.

Какви постапки покренуваат државите, а какви оштетените лица?

Кога државите кршат човекови права, тие не се меѓународно одговорни кон индивидуите кои се бенефицијари од загарантираните права, туку кон другите договорни страни. Меѓутоа, една држава може да покрене постапка против друга само како факултативна надлежност - само доколку поднела експлицитна изјава дека се согласува со преземање таква активност.

И поединци може да покренуваат постапки пред соодветните комитети доколку договорните држави имаат прифатено ваква надлежност. Државите тоа го прават или преку пристапувања кон факултативни протоколи или преку доставувања експлицитни изјави за согласност до соодветни органи.

Постапките пред меѓународните тела, најчесто течат вака. Прво се одлучува за прифатливост на поднесоците/апликациите, а потоа се навлегува во меритумот.

Во првата фаза се оценуваат: (не)анонимноста; легитимниот индивидуален интерес, не општ интерес (*actio popularis*); индиректната жртва; потенцијалната жртва; групата која има активно право на легитимација; правото кое е прекршено дали е гарантирано со релевантниот акт (*ratione materiae*); подложеноста на конкретното лице под јурисдикцијата на соодветниот орган (*ratione personae*); носителот на одговорноста мора да биде државата или нејзин орган, не физичко лице или невладина организација, освен во случаи кога држава предизвикала повреда; договорот мора да стапил во сила, да предизвикува правни последици (*ratione temporis*); злоупотребата на правото на обраќање до надлежни меѓународни тела; доставувањата на претставките и до други меѓународни тела; (не)почитувањето на пропишаните рокови; (не)исцрпеноста на сите правни лекови; (не)делотворноста/ (не)ефикасноста на правните лекови чија примена/употреба мора да имаат смисла/не смее да бидат бесмислени (доколку формално постои, но не дава резултати, или кога судовите не се независни и непристрасни; (не)достапност на правните лекови); достапност до сите правни лекови на сите индивидуи; доколку употребата на конкретен лек води до тоа да биде продолжен преку разумниот рок, можно е прифаќање и разгледување на случајот, доколку оцената е дека неговото евентуално отфрлање би и нанело на жртвата уште поголема штета.

Кога во првата фаза на оценување на прифатливоста на претставките (тужбите) ќе биде оценето дека не ги задоволуваат сите пропишани услови, тие се прогласуваат за неприфатливи. *Argumentum a contrario*, се пристапува кон мериторно расправање за суштината на предметите, за да биде завршено со донесување одлука (пресуда) дали, каква и во која мера постои прекршување на право/а.

Кои се клучните карактеристики на постапката на Европскиот суд за човекови права?

Она со што, можеби и најмногу, се гордее современа Европа е темелно изградениот систем на заштита на луѓето. Преку индивидуални тужби до Стразбур. Право на нив лицата на териториите на државите-членки на Советот на Европа уживаат од моментите кога државите пристапуваат кон Организацијава, прифаќајќи ја задолжителната надлежност на Судот.

Инаку, во суштина, во најголемиот дел, постапките на меѓународните судови се блиски, со исклучок на извесни разлики. Ова важи за погоре елаборираните сегменти од меѓународните правосудни постапки.

На пример:

- разгледувањата на случаите пред комитетите на ОН, по правило, се одвиваат во писмена форма. Расправите во Стразбур, *per definitionem*, се јавни.
- Судот може да им се става на располагање на страните во споровите заради постигнувања правни порамнувања. Дури и странките да постигнат заемна согласност, Судот мора да води сметка за почитувањата на човековите права. Случаите во кои не се можни порамнувања Судот ги затвора со одлуки кои се нарекуваат пресуди;
- во пресудите не само што се констатираат начините и степените на повредите на конкретни човекови права, туку им се наметнуваат обврски на државите да ги надоместуваат предизвиканите штети и да обезбедуваат правни лекови. Тие се задолжителни/обврзувачки за спротивставените страни. Нивните извршувања ги надгледува Комитетот на министрите. Пресудите се објавуваат и имаат карактер на извршни наслови. Понекогаш предлагаат измени во постојни законодавства, понекогаш унапредувања на функционирањата на надлежните државни органи, понекогаш сè заедно. За разлика од нив, одлуките на комитетите на ОН немаат карактер на пресуди тие се или „мислења“, или „констатации“ итн. Тие не се извршни наслови. Државите не се правнозадолжени, само начелно, политички обврзани. Поради тоа, никогаш не е сигурно „правичното задоволување“ на жртвите. Бидејќи различните држави си преземаат мерки во таа насока сосема поинаку, од преземања на неопходните мерки на кои се повикувани и менувања на националните законодавства, до нивни тотални игнорирања.

Конечно, како се однесуваат националните правни системи кон човековите права?

Сите модерни уставни содржат обемни, посебни поглавја посветени на „правата на човекот и на граѓанинот“. Нив, понатаму ги деталзираат и преточуваат во многубројни правни акти, со најдобри и најточни гаранции и на основните и на многубројни дополнителни слободи и права. За жал, колку и безгрешно, безмалку идеално да е поставена конкретна нормативна заштита во специфична држава таа, самата по себе, не е доволна. Зошто? Затоа што е или сосема небитна, или малку релевантна. Било поради ниското ниво, било поради недоволниот степен на заштита на индивидуите во формална смисла. Особено, без очигледна, изразито богата практика. Последнава е израз на степенот на демократија во секоја современа држава. Сепак, модерните национални правни системи, би морале да работат на тоа да бидат најефикасни во заштитата на човековите права.

Се надеваме дека корисно упатство до младите правници во оваа насока би морало да ги има предвид следниве предизвици:

- редовно залагање за продлабочување на гаранциите на човековите права во позитивните прописи, не само преку сите начини кои им се на располагање, туку и преку различни активирања за многу нови и тешко достапни постапувања, особено како извршители на правни функции во различните државни органи;
- квалитетно непрестано надградување на процедурите за остварување на човековите права пред сите надлежни управни и судски органи, и како извршители на правни функции во различните државни органи, и во својство на обвинители, судии, адвокати и медијатори;
- преку сериозни залагања за соодветни санкционирања на сите и на сечии кршења на човековите слободи и права;
- фактички, преку успешна практична заштита на човековите права преку сите правни функции што дипломираните правници може да ги извршуваат, односно, преку спречување на сите однесувања на сите државни органи кои се противправни (не се во согласност со позитивните национални законодавства).

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

ПРАВНИ ИЗВОРИ

- Устав на РМ (Службен весник на Република Македонија, бр.52/1991; 01/1992; 31/1998; 91/2001; 84/2003; 107/2005; 03/2009; 13/2009; 13/2009 и 49/2011);
- Закон за заштита на личните податоци („Службен весник на Република Македонија“ бр. 7/2005, 103/2008, 124/2008, 124/2010, 135/2011, 43/2014, 153/2015, 99/2016 и 64/2018);
- Закон за сопственост и други стварни права („Службен весник на Република Македонија“ бр. 18/2001; 92/2008; 139/2009 и 35/2010). Одлука на Уставниот суд на Република Македонија У. бр. 173/2007 од 20 февруари 2008 година, објавена во „Службен весник на Република Македонија“ бр. 31/2008);
- Закон за бесплатна правна помош („Службен весник на Република Македонија“ бр. 161/2009, 185/2011, 27/2014 и 104/2015);
- Закон за судовите („Службен весник на Република Македонија“ бр. 58/2006, 62/2006, 35/2008, 150/2010, 83/2018 и 198/2018);
- Закон за заштита на личните податоци (Службен весник на Република Македонија бр. 7/2005, 103/2008, 124/2008, 124/2010, 135/2011, 43/2014, 153/2015, 99/2016 и 64/2018);
- Закон за Народниот правобранител (Службен весник на Република Македонија, бр. 18/2001; 60/2003; 143/2008; 114/2009; 181/2016; 189/2016 и 35/2018);
- Закон за адвокатурата („Службен весник на Република Македонија“ бр. 59/2002, 60/2006, 29/2007, 106/2008, 135/2011, 113/2012 и 148/2015) ;
- Кодекс за професионалната етика на адвокатите, адвокатските стручни соработници и адвокатските приправници на адвокатската комора на Република Македонија - линк до изворот: <http://www.mba.org.mk/index.php/mk/akti/kodeks-etika?showall=1>
- European Convention on Human Rights (ECHR) – Council of Europe – 1950 – линк до изворот: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf ;
- Universal Declaration of Human Rights (UDHR) - United Nations General Assembly, 1948 – линк до изворот: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> ;
- International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination - General Assembly resolution, 1965 – линк до изворот: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cerd.aspx> ;
- Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women - United Nations General Assembly, 1979 – линк до изворот: <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/> ;
- Convention on the Rights of the Child - General Assembly, 1989 – линк до изворот: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx> ;
- United States Declaration of Independence, In Congress, 1776 – линк до изворот: <http://www.ushistory.org/declaration/document/>
- Declaration of the Rights of Man, National Assembly of France, 1789 – линк до изворот: http://avalon.law.yale.edu/18th_century/rightsof.asp
- International Covenant on Civil and Political Rights, General Assembly, 1966 – линк до изворот: <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ccpr.pdf>
- International Covenant of Economic, Social and Cultural Rights, General Assembly, 1966 – линк до изворот: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>
- European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Council of Europe, 1987 - линк до изворот <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007a67f>:

ЛИТЕРАТУРА

- Nataša Milić, Citiranje literature u naučnom radu – линк до изворот http://nub.rs/fileadmin/informacione_usluge/citiranje/Natasa_Milic-Citiranje_literature_u_naucnom_radu.pdf
- Јованова-Митковска, Академско пишување – потреба и предизвик, Факултет за образовни науки, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип - линк до изворот: <http://eprints.ugd.edu.mk/18878/2/%D0%90%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%81%D0%BA%D0%BE%20%D0%BF%D0%B8%D1%88%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9Ae.pdf>

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ:

- <https://www.coe.int/en/web/portal>
- <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list>
- https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/court-justice_en
- <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>
- <https://www.ohchr.org/EN/pages/home.aspx>
- <https://www.un.org/>
- <http://myla.org.mk/mk/>
- <http://www.sud.mk>
- <http://ombudsman.mk/>

